

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Яцентий Роман

УДК _____
(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Формування довіри до державної влади
в рамках публічного управління

—
(назва освітньої програми)

—
(шифр і назва спеціальності)

_____ Р. Яцентий
(підпис, ініціали та прізвище здобувача освітнього ступеня)

Науковий керівник Дзвінчук Д.І., доктор філос. наук, професор

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

_____ І.П. Лопушинський
(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Рецензент

_____ (посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ - 2023

АНОТАЦІЯ

Яцентий Р. Формування довіри до державної влади в рамках публічного управління. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 "Публічне управління та адміністрування". – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2023.

У дослідженні висвітлено особливості теоретичних засад формування та розвитку соціальної й політичної довіри до органів державної влади в системі публічного управління та адміністрування в Україні. Розкрито сутність та зміст феномену довіри до інститутів публічної влади та його похідної – легітимності таких органів.

Розкрито, що характерною особливістю сучасного етапу розвитку є поширення в демократичних країнах такого явища як "криза довіри", що в Україні проявляється як значний розрив суспільної довіри українців до організацій та інституцій громадянського суспільства (значною мірою високий рівень довіри) та органів публічного врядування усіх рівнів (значною мірою низький та критичний). Зроблено висновок, що нова парадигма належного врядування має відкинути механізми, односторонніх управлінських дій та політичного маніпулювання й базуватися на рішучому подоланні корупції, ефективності урядової діяльності, принципах довіри та партнерства з інститутами громадянського суспільства.

Матеріали роботи будуть корисними для удосконалення діяльності органів публічної влади, а також можуть бути використані у процесі підвищення кваліфікації чи професійного навчання державних службовців.

Ключові слова: довіра, публічне управління, органи державної влади, публічний діалог, легітимність влади.

З М І С Т

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	7
1.1 Джерельний аналіз наукових публікацій в контексті інститутів публічної політики.....	7
1.2 Основні категорії та поняття предмету дослідження.....	17
1.3 Довіра і легітимність як ключові фактори демократичного державотворення	29
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....	37
2.1 Сутність і структура довіри громадян до владних інституцій та механізми її формування.....	37
2.2 Сучасний стан та проблеми формування довіри до органів публічного управління України	44
2.3. Перспективні шляхи вдосконалення системи партнерської взаємодії інститутів публічного управління та громадянського суспільства	51
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Актуальність теми.

Сьогодні український народ у важкій боротьбі з російським агресором відстоює своє право і своє бажання розбудувати сучасну демократичну європейську країну, що міцно тримається на демократичних цінностях. Теорія та практика державного управління яскраво свідчать, що одним з наріжних каменів демократії та однією з ключових демократичних цінностей Європейської спільноти є довіра, що в контексті публічного управління набуває вигляду соціальної та політичної довіри. Адже довіра до владних адміністративних органів призводить до укріплення самого інституту представницької демократії, є важливим індикатором соціально-політичної стабільності, свідченням правильно обраного державного політичного курсу розвитку, що відповідає прагненням та інтересам суспільства. Внаслідок цього влада користується суспільною підтримкою й готовністю громадян до проведення необхідних реформ.

Високий рівень суспільної довіри до інституцій публічного врядування характеризує суспільство зі зрілою громадянською культурою, добре налагодженою комунікацією між державою та інституціями громадянського суспільства та дієвими механізмами зворотного зв'язку, що покращують якість та ефективність діяльності всієї системи публічного управління та адміністрування країни.

Варто визначити, що попри домінування в українському суспільстві згуртування й консолідації громадян навколо Президента України щодо організації відсічі військовій агресії, домінуючої підтримки в цьому зусиль Володимира Зеленського, водночас характерним явищем є надзвичайно низький рівень довіри населення до центральних органів державної виконавчої влади, українського парламенту та до політичних партій, що може бути пов'язаним як з незадовільними результатами їх управлінської діяльності,

регулярними корупційними скандалами та черговими "зашкварами" представників політичного істеблішменту нашої країни, що значним чином впливає на емоційне сприйняття громадянами вітчизняної державно-політичної системи в цілому, сприяє появі передумов для соціальногоневдоволення, різного роду деструктивних процесів та протестних настроїв в суспільстві.

Відтак довіра – наша гарантія перемоги над агресором, гарантія успішного відновлення України. Відсутність довіри може звести нанівець усі наші сподівання на розбудову демократичної держави та входження до європейського Союзу. Отже нагальним стає питання дослідження теоретичних засад формування та розвитку соціальної й політичної довіри до органів державної влади в системі публічного управління та адміністрування. Все це обумовлює актуальність та важливість запропонованого дослідження.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад формування та розвитку соціальної й політичної довіри до органів державної влади в системі публічного управління та адміністрування в Україні та цій основі визначення основних перспективних напрямків вдосконалення механізмів формування довіри до владних інституцій в нашій державі.

Досягнення поставленої мети має забезпечити вирішення наступних поставлених завдань:

– здійснити джерельний огляд проблематики соціальної й політичної довіри до органів державної влади в системі публічного управління в українському науковому дискурсі та провести категорійно-понятійний аналіз досліджуваних явищ і процесів;

– розкрити взаємозв'язок та взаємозалежність довіри та легітимності в системі публічного управління як ключових факторів демократичного державотворення;

– виокремити та охарактеризувати сутність і структуру довіри громадян до владних інституцій та сучасні моделі і механізми взаємодії влади й суспільства в контексті формування довіри громадян до владних інституцій;

– визначити актуальний стан, здобутки та проблеми формування довіри до органів публічного управління в Україні;

– окреслити перспективи розвитку системи партнерської взаємодії інститутів публічного управління та громадянського суспільства в Україні та розробити пропозиції щодо її вдосконалення.

Об'єкт дослідження – процеси політично-комунікаційної взаємодії держави та її інституцій з організаціями громадянського суспільства та їх віддзеркалення в суспільній свідомості українців.

Предмет дослідження – феномен довіри громадян до органів публічного врядування як провідний чинник легітимізації влади та запорука демократичного державотворення.

Методологічна основа роботи.

Методологічними засадами пропонованого дослідження обрано низку загальнонаукових та спеціальних наукових методів, зокрема: індукції та дедукції, аналізу і синтезу, систематизації й абстрагування, структурно-функціонального та діалектично-прогностичного підходів. Так, застосування аналізу і синтезу надало можливість згрупувати теоретичні напрацювання вітчизняних експертів і дослідників проблематики довіри громадян до влади у п'ять груп; метод єдності історичного та логічного сприяв визначенню соціально-психологічних особливостей формування довіри громадян до владних інституцій. З метою характеристики сутності феномену довіри, механізмів його формування в системі системи політично-комунікаційної взаємодії держави та її інституцій з організаціями громадянського суспільства застосовано метод порівняльного і статистичного аналізу даних. Проблемний аналіз став основою визначення актуальних недоліків та проблем формування довіри до органів публічного управління

України. Діалектично-прогностичний підхід набув важливого значення при визначенні перспектив вдосконалення механізмів формування довіри до владних інституцій в нашій державі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані дані магістерській роботі висновки та рекомендації здатні окреслити напрямки вдосконалення системи взаємодії органів публічного адміністрування й управління України та інституцій громадянського суспільства в контексті до європейських цінностей та підвищити рівень довіри пересічних громадян до владних структур, що сприятиме процесам подальшої європейської інтеграції нашої держави.

Результати роботи можуть бути використані практиками публічного управління, науковцями та експертами при формуванні державної комунікативної політики запровадженню механізмів підвищення довіри громадян до влади тощо, а також в навчальному процесі закладів вищої освіти при підготовці спеціальних курсів і програм, навчальних посібників у сфері публічного управління та публічної політики.

Апробація отриманих результатів

(якщо автор брав участь в семінарах, нарадах, конференціях і виступав з матеріалами роботи або ж має публікації за темою дослідження. При цьому обов'язковим є розміщення відповідного бібліографічного опису авторської публікації у списку використаних джерел або надання ксерокопії апробаційних матеріалів у вигляді додатку до роботи);

Структура роботи

Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, два розділи (шість підрозділів), висновки, загальний обсяг яких складає 60 сторінок. Список використаних джерел містить 67 найменувань, у тому числі 4 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

1.1. Джерельний аналіз наукових публікацій в контексті інститутів публічної політики

Повоєнне відновлення України вимагатиме значних зусиль усіх гілок публічного врядування, інституцій громадянського суспільствата пересічних громадян в широкомасштабному реформування фактично усіх сфер життєдіяльності нашого суспільства. Реформи не можуть буди ефективними без масової їх підтримки суспільством, яка можлива лише в умовах високого рівня довіри громадян до Президента, уряду, владних інституцій на місцях. Очікувані масштабні соціально-економічні трансформації в повоєнній Україні вимагають не тільки залучення значних коштів закордонних інвесторів, але й насамперед установа принципів нових відносин між державною владою та громадськістю, що базуватимуться на основі ефективних та дієвих механізмів суспільно-політичної комунікації й взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, залучення громадян і їх організацій до процесів безпосереднього публічного управління. Тому тематика довіри як суспільного феномену є доволі широко досліджуваною в українському науковому дискурсі.

Так, слід зазначити, що за цією тематикою провідна українськи база даних – Національна бібліотека імені В. Вернадського налічує понад 2000 публікацій, в тому числі 180 книжкових видань, близько 200 дисертацій та понад 700 наукових статей в фахових українських виданнях. Із зазначеного масиву публікацій для проведення джерелознавчого аналізу було обрано переважно актуальні наукові статті за 5 – 10 останніх років. Попередній огляд і

аналіз обраних наукових джерел за ознаками особливостей наукового підходу та тематичної спрямованості публікацій з позицій тієї чи іншої галузей пізнання надав підстави для виокремлення із загального масиву публікацій наступних п'яти джерельних груп: 1) довіри як філософської категорії та соціального феномену; 2) довіри як чинника ефективності системи публічного врядування; 3) проблемних аспектів взаємодії держави й суспільства, що проявляються у форматі "кризи довіри" в демократичному суспільстві; 4) взаємозв'язку та взаємозалежності довіри та легітимності органів влади; 5) довіри в систем суспільно-владної комунікації (Рис 1.1.).

Рис. 1. Систематизація дискурсного простору проблематики довіри громадян до органів публічного адміністрування та управління

Далі стисло охарактеризуємо тематичне спрямування та науковий доробок основних науковців-представників зазначених вище груп.

Так, *першу групу* складають публікації, що розкривають теоретичні засади існування такого соціального феномену як довіра, її психологічні та соціальні витоки й складники, сутність проявів і особливості формування в свідомості людини. У першій групі заслуговують на увагу публікації таких дослідників як О. Галішевська, Л. Зайченко та А. Карнаух, О. Кожем'якіна, Н. Оніщенко, Ю. Палагнюк, Т. Пахомова та А. Рокотянська, В. Резнік, Т. Славко.

Зокрема, Т. Пахомова та А. Рокотянська наголошують, що "обов'язковою умовою налагодження оптимальних стосунків із соціальним оточенням є соціальна довіра, яка сприяє відкритим, позитивним суб'єкт-суб'єктним взаємовідносинам між людьми (сторонами довіри) і відображає впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою особистість має ті чи ті стосунки. Будучи основою суспільних відносин, соціальна довіра постає як очікування, яке виникає у членів спільноти, стосовно того, що інші члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно, розуміючи при цьому потреби оточення"¹.

Ю. В. Палагнюк розглядає сутність таких ключових понять, як «довіра», «соціальна довіра», зокрема у новітніх дослідженнях західних вчених на основі чого встановлює взаємозв'язок між соціальною довірою до органів публічної влади та розвитком громадянського суспільства в умовах проведення реформ у різних сферах в сучасній Україні. Науковець обґрунтовує, що низький рівень соціальної довіри, у тому числі до органів публічної влади, є наслідком негативного досвіду участі українців у довірчих відносинах з цими соціальними інститутами².

А. А. Карнаух та Л. М. Зайченкочерез з'ясування природи та умов формування, виявлення місця довіри й особливостей її прояву у сучасному

¹Пахомова Т., Рокотянська А. Соціальна довіра до органів публічної влади як категорія соціального управління. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2019. Вип. 2. С. 148.

²Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 702.

українському соціумі пропонують авторське осмислення понять "довіра" та "політична довіра" з точки зору інституціоналізму, політико-культурного підходу та теорії соціального капіталу. Дослідники розглядають політичну культуру як один з ключових чинників політичного процесу, що відіграє значну роль у забезпеченні політичної стабільності та поступальному розвитку суспільства. Адже делегуючи повноваження, громадяни надають право політичним інститутам ухвалювати обов'язкові рішення, здійснювати дії, необхідні для їх реалізації, й відтак надають владі політичну довіру – важливий для існування демократії фактор³.

В. Резнік досліджує чинники довіри до влади як об'єкт теоретичної типологізації в результаті чого виокремлює такі чинники, що впливають на появу феномену довіри як інстинкт, фізіологія, культура, природа людини, психічний стан, демографія, культурна структура, соціальна структура, екологічне оточення, різного роду артефакти⁴; Т. О. Славко розглядає політичну довіру як важливу складову в багатоманітному політичному просторі держави⁵. А. Голішевська відзначає, що "провідною проблемою продукування довіри до органів влади в українському суспільстві є ослаблення функцій держави та слабкість рівноправної, відкритої, системної комунікації з громадянським суспільством"⁶.

Другу групу складають наукові статті, що описують дослідження процесів публічного управління й публічної політики та ролі в цих процесах соціальної й політичної довіри, механізми розвитку довіри до інституцій держави та органів місцевого самоврядування. У другій групі варто зупинитися на публікаціях таких дослідників як О. Балакірева, О. Волянська,

³Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять "Довіра" та "Політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 60.

⁴Резнік В. Чинники довіри до влади як об'єкт теоретичної типологізації. *Соціальні виміри суспільства*. 2012. Вип. 4. С. 231.

⁵Славко Т. О. Політична довіра в багатоскладовому політичному просторі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2012. Т. 197, Вип. 185. С. 133-136.

⁶Голішевська А. Довіра як фундаментальна цінність формування політичної репутації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 60.

О. Князева, А. Ліпенцев, В. Літовцева, І. Лопушинський, Н. Перепелиця, П. Печерський, С. Погорелий, Т. Федорів.

Так, доктор наук державного управління професор І. П. Лопушинський довіру до влади розглядає як державотворчий чинник в Україні й оголошує, що "неможливість влади подолати повну недовіру громадян щодо своїх дій призводить до кризи в суспільній свідомості та ставить під загрозу насамперед легітимність політичного режиму, що в процесі призведе до руйнації чинної політичної системи. Отже, будь-яка влада повинна прагнути підтримати високий рівень довіри своїх громадян до здійснюваних нею дій та реформ для довготривалого свого перебування на вершині політичного Олімпу⁷.

С. С. Погорелий відзначає, що поняття довіри націлено на очікування певної поведінки з боку об'єкта довіри, частіше за все – очікування виключно добрих намірів від партнера по взаємодії, якому приписується те, що він при нагоді докладе всі зусилля для того, щоб уберегти від можливої шкоди того, хто йому довіряє. У цю ознаку вкладаються такі властивості як розуміння, чесність, виконання обіцянок, сприяння, підтримка, допомога, вірність, відвертість тощо. Довіра до влади є вираженням сподівання, що органи публічної влади діятимуть на благо народу, реалізуватимуть нагальні інтереси та потреби суспільства. Оскільки довіра відноситься до майбутніх дій інших, то вона приховує невизначеність і ризик, які є характерними її ознаками. Довіра не може виникнути поки не буде ризику, який у свою чергу може привести до недовіри⁸.

Провідні експерти відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій інституту економіки та прогнозування НАН України О. М. Балакірева та Д. А. Дмитрук дослідили динаміку рівня довіри до органів влади та соціальних інституцій за останні 20 років та встановили

⁷Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

⁸Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 59.

закономірність існування багаторічної недовіри до неефективної влади, зворотною стороною якої є втрата соціальної перспективи, зростання незадоволеності демократією та ринковою економікою⁹. Аналогічну оцінку рівню довіри українців до влади встановлює й О. В. Волянська, яка зазначає, що "у нашій країні традиційно відбувається тенденція до суттєвих коливань рівня довіри на початку та наприкінці строку каденції політиків. Так, за перші роки президенства рейтинг П. Порошенка впав у п'ять разів. За даними інституту Гелапа у 2018 р. рівень довіри до влади в Україні був найнижчим у світі й становив 9 %" ¹⁰.

Динаміку, тренди та фактори довіра до політичних та міжнародних інститутів в європейських країнах дослідили О. Князева та О. Кисіль¹¹.

Н. О. Перепелиця відзначає, що довіра може вважатися інтегральним показником соціального капіталу, бо відображає сукупність неформальних норм дії. За високого рівня довіри всі сфери життя суспільства – економіка, політика, право – функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства¹².

Т. В. Федорів вивчає довіру як методологічну основу формування тієї чи іншої репутації органів державної влади та вживає термін "банк довіри", оскільки довіра виступає основою будь-яких відносин та ключовим елементом соціального контакту і серцевиною тривалого успіху. Отже, на переконання дослідниці для органів державної влади довіра — передумова формування позитивної репутації: якщо довіра є, репутація зміцнюється¹³.

⁹Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Динаміка рівня довіри до органів влади та соціальних інституцій. *Український соціум*. 2021. № 1. С. 103.

¹⁰Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія : Політологія. 2020. № 2. С. 169.

¹¹Князева О., Кисіль О. Довіра до політичних та міжнародних інститутів в європейських країнах: динаміка, тренди та фактори. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 183-195.

¹²Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуями. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 115.

¹³Федорів Т. В. Довіра як методологічна основа формування репутації органів державної влади. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 127.

В. Є. Літовцева та М. М. Бричко виокремили роль фінансування житлових програм у формуванні довіри до публічних органів влади, в результаті чого визначили, що в періоди економічно-політичної невизначеності, фінансування доступного житла є досить важливим, оскільки завдяки таким діям держава зменшує рівень невизначеності, формує позитивні очікування громадян, сприяє підвищенню стабільності та довіри, необхідних для сталого економічного та соціального відновлення¹⁴.

Третю групу складають публікації, в яких розкриваються сучасні проблеми формування довіри до політичних інститутів суспільства в демократичних країнах та які характеризують, зокрема таке поширене явище як "криза довіри". У третій групі виділяємо публікації таких експертів як А. Береза, Ю. Василевич, Г. Зеленько, О. Колотіліна та Г. Яровенко, А. Тодоріко, І. Чаплай, М. Чабанна, Г. Щедрова та М. Кормич, О. Фоміна та П. Голуб. Зокрема, О. Кожем'якіна пише про "кризу довіри, що набуває досить загрозливих масштабів в багатьох країнах, особливо в сучасній Україні, спричинює загальна деморалізація та корумпованість влади, зневажання інтересами та потребами виборців, що породжує невпевненість у майбутньому, посилення екзистенційної тривоги та появу різноманітних соціальних страхів. Все це в цілому має системний ефект суспільного дисбалансу та додаткового соціального навантаження, формуючи загальну атмосферу підозрілості, розчарування, онтологічного страху"¹⁵.

О. О. Фоміна та П. А. Голуб обґрунтовують тезу про те, що інститут довіри є дуже важливим ресурсом формування громадянського суспільства, дефіцит якого може бути невидимим гальмом розвитку, показником неефективності проваджуваних реформ¹⁶. Г. Зеленько наголошує, що

¹⁴Літовцева В. Є., Бричко М. М. Фінансування житлових програм та його роль у формуванні довіри до публічних органів влади. *Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка*. 2022. № 2. С. 123.

¹⁵Кожем'якіна О. Концептуалізація легітимативної функції політичної довіри в сучасному гуманітарному дискурсі. *Докса*. 2016. Вип. 2. С. 63.

¹⁶Фоміна О. О., Голуб П. А. Підвищення довіри до судової влади як показник розвитку українського соціуму. *Молодий вчений*. 2020. № 1(2). С. 188-192.

"суспільна довіра є таким самим важливим ресурсом при проведенні реформ, як фінанси чи кадри. Натомість дефіцит суспільної довіри у процесах реформування може бути невидимим гальмом, показником їх неефективності"¹⁷. У цьому контексті Г. М. Яровенко та О. В. Колотіліна виокремлюють чітку взаємозалежність між втратою довіри до публічної влади та макроекономічною стабільністю України¹⁸.

А. В. Береза розглядає значне падіння довіри громадян до органів державної влади України у глобальному контексті кризи представницької демократії, неспроможної адекватно реагувати на виклики сучасності, та водночас як показник нездатності держави вирішити питання, пов'язані з якістю державних послуг, ефективністю судової системи, справедливим розподілом доходів між громадянами¹⁹.

Ю. В. Василевич одним із засобів подолання кризи довіри до політичної системи називає електронну демократію за рахунок того, що вона значно розширяє відкритість влади та спроможність громадян впливати на державну політику й приймати безпосередню участь у процесах публічного управління та адміністрування²⁰. У свою чергу М. В. Чабанна таким засобом бачить широку демократизацію політичного процесу, серед ознак якої визначає мінімізацію рівня корупції в суспільстві, створення умов для прозорості та відкритості функціонування органів державної влади, надання можливості громадянам бути учасниками процесу ухвалення рішень у сфері державної політики, що сприятиме підвищенню рівня довіри до політичних інститутів як суб'єктів реалізації суспільних інтересів²¹.

¹⁷Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 108.

¹⁸Яровенко Г. М., Колотіліна О. В. Оцінювання взаємозалежності між втратою довіри до публічної влади та макроекономічною стабільністю України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2022. № 11. С. 124-137

¹⁹Береза А. В. Падіння довіри до органів державної влади у глобальному контексті. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2019. Вип. 84. С. 32.

²⁰Ю. В. Василевич Електронна демократія як засіб подолання кризи довіри до політичної системи. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 222-225.

²¹Чабанна М. В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2014. Вип. 58. С. 13.

Четверту групу складають публікації, що аналізують процеси взаємозалежності довіри та легітимності органів публічного управління, заснованих на довірі механізмів підвищення легітимності політичних інституцій. У четвертій групі заслуговують на увагу публікації таких дослідників як О. Іванченко, В. Ковальчук, О. Кожем'якіна, Т. Кравченко, Т. Нагорняк та Л. Станіславенко, А. Оніщенко, П. Петровський та О. Радченко, Л. Яковлева. В контексті зазначеного підходу О. М. Іванченко відзначає, що "легітимність традиційно інтерпретується як суспільне визнання тих чи інших інститутів, що складається за рахунок сприйняття аудиторією соціальних і дискурсивних практик як законних, правильних, а також схвалення цих практик. Зазначена якість виявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості та у виконанні взятих на себе зобов'язань"²².

Л. Яковлева основним парадоксом легітимності інститутів публічної влади вбачає те, що "без забезпечення соціальної довіри та публічної підтримки, підвищення ефективності комунікації між громадянами та політичними інститутами неможливо уявити легітимність публічної влади". На думку дослідниці "йдеться про виправдання та підтримку діяльності інститутів публічної влади з погляду суспільної моралі, права (легальність інститутів публічної влади), раціональну оцінку діяльності інститутів та відмову від їх сприйняття як трансцендентних".²³

Т. Нагорняк та Л. Станіславенко називають очевидним фактом, що за роки незалежності жодна українська влада не оминула такого явища як кризи легітимності, тобто втрата довіри з боку громадян²⁴. В. Ковальчук наголошує на тому, що "легітимність влади – це своєрідний «кредит довіри та визнання»

²²Іванченко О. М. Місце легітимності права в конструкції правової держави. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 10.

²³Яковлева Л. Парадокси легітимності інститутів публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 28. С. 219.

²⁴Нагорняк Т., Станіславенко Л. Криза легітимності влади в дзеркалі ставлення українців до державних і суспільних інститутів. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 49.

громадян чинній владі, який забезпечує їй можливість діяти на законних підставах у межах визначеної компетенції, й мати право вимагати від тих, хто делегував їй свої повноваження, виконання її наказів"²⁵.

П. М. Петровський та О. О. Радченко зазначають, що "легітимність є характеристикою владного боку управлінської взаємодії, а з іншого – суспільно-громадянського боку – вона проявляється як соціальна довіра. Динамізм вказаної інтеракції зумовлює постійну напругу відносин – зменшення чи збільшення соціальної довіри та відповідні зміни легітимності. Власне перманентний процес відновлення й посилення легітимності визначається як легітимація, а можливий стан її послаблення, відповідно, характеризується делегітимацією. Тому легітимність публічної влади означає, що її діяльність отримує високий рівень соціальної довіри – позитивне сприйняття й схвалення громадськістю"²⁶.

П'ятугрупу складають публікації, дотичні місця та ролі феномену довіри у процесах комунікації органів публічного врядування та суспільства в Україні. У п'ятій групі відзначимо таких українських науковців як А. Башук, О. Гомоляко, О. Крутій та О. Радченко, О. Новакова, К. Одарченко, С. Соловйов, Ю.-Б. Ханік.

Зокрема, А. І. Башук розкриває роль довіри як базової категорії у системі комунікацій державної влади та наголошує, що "поняття довіри є ключовим у системі владних комунікацій, сприяючи реалізації державної влади та здійсненню політики". На переконання дослідника "тут ідеться не лише про довіру громадян до влади та вміння влади роз'яснювати і доносити інформацію про владні рішення, отримуючи підтримку громадськості на етапі імплементації цих рішень, а й про довіру громадян одне до одного в середині комунікаційної мережі, бо саме така довіра формує соціальну солідарність,

²⁵Ковальчук В. Легітимність влади як правовий феномен та її прояви в умовах демократичної трансформації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2020. Т. 7, № 4. С. 276.

²⁶Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління.* 2019. Вип. 2. С. 30.

дає групам силу впливати на владні рішення, бути реальним суб'єктом влади, як це визначено у Конституції України"²⁷.

О. В. Гомоляко відзначає, що "інститути влади та громадянське суспільство утворюють цілісну систему, структуроутворювальним фактором якої є взаємини даних акторів. Загалом відносини інститутів влади і громадянського суспільства визначають усю систему відносин у державі, у тому числі й міжособистісних. Якщо ці відносини будуватимуться на основі суперництва, то в державі і у всіх її інститутах, відстежуватимуть відносини суперництва, тобто ми будемо мати модель розшарованого соціуму і навпаки, якщо відносини влади і суспільства будуються на основі взаємодії, то аналогічні відносини проектуватимуться на весь соціум"²⁸.

О. В. Новакова вважає, що "при дослідженні проблеми довіри необхідно враховувати те, що її формування відбувається як під впливом конкретних результативних дій суб'єктів, так і рівня розвитку усвідомленої комунікативної взаємодії держави та суспільства"²⁹. С. Г. Соловійов переконаний, що "низький рівень довіри між громадянами та органами влади часто виникає внаслідок неналежної комунікації. Налагодження комунікативної взаємодії – це потенційний фактор розвитку довіри. У практиці публічного управління особливу увагу слід приділяти горизонтальним комунікативним зв'язкам і партнерським стосункам"³⁰.

Ю.-Б. Ханік переконана, що "одним із способів підвищити соціальну довіру громадян до суб'єктів публічної влади постає інформаційна кампанія про те, чим даний суб'єкт займається, якою є його функція і т.д. Якщо джерело інформації володіє ознаками, котрим ми можемо довіряти, то ми здатні

²⁷Башук А. І. Категорія довіри у системі комунікацій державної влади. *Інформаційне суспільство*. 2016. Вип. 24. С. 34.

²⁸Гомоляко О. В. Концептуальне розуміння взаємодії громадянського суспільства і влади при формуванні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 152.

²⁹Новакова О. В. Комунікативні аспекти формування довіри до влади в українському суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2019. Вип. 26. С. 34.

³⁰Соловійов С. Г. Побудова довіри громадян до влади: модель соціальних сигналів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2017. № 3. С. 115.

повірити у будь-яку інформацію, котра походить із даного джерела. Тобто, публічні звернення, що передаються суб'єктами публічної влади, котрі заслуговують високої довіри, виявляються найбільш переконливими. Наприклад, за допомогою використання різних інструментів маркетингу (PR, реклама і т.д.), публічній владі буде легше переконати населення країни щодо переваг євроінтеграційного курсу, якщо між цими суб'єктами існують довірливі відносини³¹.

О. В. Радченко та С. С. Погорелий окреслюють низку сучасних моделей інформаційної взаємодії між органами публічної влади та суспільством, покликаних підвищити рівень довіри громадян до інституцій публічного управління та адміністрування³².

Усі зазначені вище публікації стали основою джерельної бази проведеного нами магістерського дослідження.

1.2 Основні категорії та поняття предмету дослідження

Методологія будь-якого наукового дослідження передбачає, насамперед чітке визначення основних категорій та понять, що становлять предмет та об'єкт обраної проблематики, адже "правильне тлумачення наукових понять вирішує майже половину наукового завдання"³³. Так до основного категорійного апарату нашого дослідження послідовно до його семантичного розуміння можна віднести наступні поняття: "державна влада", "публічна влада", "органи державної влади", "органи публічної влади", "віра", "довіра", "недовіра", "активна довіра", "пасивна довіра", "генералізована довіра",

³¹Ханик Ю.-Б. Вплив рівня довіри громадян до суб'єктів публічної влади на застосування публічного маркетингу в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9, № 2. С. 47.

³²Радченко О. В., Погорелий С. С. Моделювання інформаційної взаємодії між органами публічної влади та суспільством. *Публічне управління : теорія та практика* : зб. наук. пр. 2012. № 3(11). С. 77–85.

³³Долотенко Є. В. Особливості державного управління в Україні. *Держава та регіони. Сер. : Державне управління*. 2014. № 1. С. 89.

"соціальна довіра", "політична довіра", "пори́г довіри", "кредит довіри", "соціальний капітал", "політичний капітал", "легітимність", легітимація", делегітимація", "соціальна взаємодія". На цих поняттях далі зупинимося більш докладно.

Так, в українському науковому дискурсі кілька років тому відбувся категоріальний перехід концептуального рівня, коли замість широко використовуваного раніше поняття "державна влада" та "органи державної влади" все більше стали використовувати дещо інші формулювання – "публічна влада" та "органи публічної влади" і навіть відповідним чином було перейменовано науковий напрям – замість науки державного управління законодавчо було введено науку публічного управління та адміністрування. Це обґрунтовувалося наближенням Української науки до європейських та світових стандартів та розумінь сутності демократичних політичних процесів, в яких все більшу роль стали відігравати політичні суб'єкти, безпосередньо не пов'язані з державою та державними структурами. Партії, політичні рухи та організації, органи місцевого самоврядування інституції громадянського суспільства та окремі громадяни все ширше стали впливати на підготовку, ухвалення та реалізацію управлінських рішень в державі.

Таким чином в демократичних суспільствах традиційне поле державного управління все більше заповнювали політичні актори громадянського сектору, які брали на себе виконання тих чи інших функцій держави. До державних справ долучилася публічність і ці процеси значно вийшли за межі традиційного державного управління та почали називатися публічним управлінням, державна політика розширила свої межі і стала публічною політикою. Оскільки ж в зазначених процесам провідними суб'єктами разом з органами державної влади стали активно взаємодіяти недержавні актори, для окреслення кола суб'єктів публічної політики почала використовуватися їх узагальнена назва – "органи публічної влади". Саме довіра по відношенню до органів публічної та державної влади в нашому

дослідженні виступає основною смисловою категоріально-понятійною одиницею.

Тому основну увагу зосередимо навколо поняття "довіри". Як бачимо за побудовою даного слова, семантично воно складається з префіксу "до" та кореня "віра" й первинно під час свого виникнення це могло мати закладений сенс як "віра до...". Відтак мусимо розкрити співвідношення понять "віра" та "довіра". Для початку відділимо від власне феномену віри як такої віру релігійну – психологічний феномен увірування в існування певного міфологічного божества. Вірити можна не тільки в Бога, але й у багато значно простіших та доступніших феноменів і матеріальних речей, розвиток певних подійтощо. Так, першим виокремив власне віру від віри релігійного типу Імануель Кант, згідно з яким віра є не чим іншим як внутрішнім виправданням можливості конкретної людини або спільноти досягнення певної мети та її реалізації в процесі відповідної діяльності³⁴.

На переконання Мартіна Бубера необхідно розрізнити два різних психосоціальних процеси – "віра в..." та "віра, що...", де "віра в..." виражається в тому, що я довіряю кому-небудь, хай навіть у мене немає "достатньої підстави" довіряти цій людині. Інша форма віри виявляється в тому, що я, теж без достатньої підстави, визнаю істинність чого-небудь³⁵. Як бачимо, вже в цьому визначенні поняття "віри" передається через введення нового поняття "довіра", й ці два поняття становлять дві схожі, але водночас різні реальності: є феномен віри (який є скоріше змістом внутрішнього всесвіту особи аж до ототожнення з об'єктом такої віри) та феномен довіри (яка завжди спрямовується на інший об'єкт і містить в собі ціннісне відношення до такого об'єкту, що може коливатися в межах дихотомії позитиву-негативу – довіри-недовіри).

³⁴Кант Імануель. Прологемени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. Харків : Фоліо, 2018. С. 44.

³⁵Бубер Мартін. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Два образи віри. [пер. з нім.: В. Терлецький, Н. Спринчан]. Київ : Дух і Літера, 2012. С. 131.

Ще одним важливим чинником розмежування понять "віра" та довіра" є те, що віра завжди є ірраціональною за своєю сутністю, вона не має логічних чи розумних підстав. У той же час довіра є значно більш раціональним феноменом, адже вона передбачає певні оцінки, спостереження, опертя на власний досвід та його інтерполяцію на певного суб'єкта або подію. Віра завжди є трансцендентною, в той час як довіра у сучасній філософії розглядається як "етична категорія моралі, що відображає моральні відносини між людьми, моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними зобов'язаннями, як у суспільному, так і в особистому житті, й засновані на моральному кредиті. Тобто довіра – якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які й є мотивами або стимулами поведінки індивіда. Довіра може виникнути лише на основі спільних цінностей, зіставленого сприйняття соціального світу, своїх власних та інших соціальних практик, усвідомлення можливості їхнього узгодження"³⁶.

На раціональних засадах довіри наголошують також А. А. Карнаух та Л. М. Зайченко, які зазначають, що з точки зору психології довіра розуміється як особистісна установка та елемент поведінки, що виявляється у потребі забезпечити власний комфорт і безпеку у процесі взаємодії з оточуючим середовищем, у тому числі й політичним³⁷. Водночас раціональність довіри є певним чином обмеженою. Це можна пояснити тим, що особа-суб'єкт довіри завжди спирається на доволі обмежений обсяг інформації щодо можливостей і намірів об'єкту такої довіри (недостатність інформації для аналізу та синтезу не дає можливостей прорахувати гарантовану вірогідність настання бажаного стану чи досягнення результату). В результаті, оцінюючи спроможність та очікувані дії об'єкту довіри, індивіди не спроможні діяти

³⁶Щедрова Г. П., Кормич М. О. Чинник довіри як інструмент політичних технологій. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 336.

³⁷Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять "Довіра" та "Політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 62.

оптимальнорациональним чином та обирають за найкращенайбільш привабливий для них варіант довіри. Тобто довіра завжди має оцінюючий характер і є по суті ціннісною категорією. Це підкреслює О. Кожем'якіна, визначаючи, що довіра – це "складне ієрархічне соціальне явище, що відображає певне ціннісне відношення, яке має характер очікування бажаного результату потенційно некерованих взаємодій та базується на упевненості в правильності та ефективності дій об'єкта довіри, визнанні його діяльності як відповідної певним етичним вимогам (чесності, відповідальності, професійної компетентності та ін.)"³⁸.

З урахуванням феномену "обмеженості довіри" О. В. Волянська виокремлює дві складові довіри: об'єктивну (раціональну) й емоційну, де на думку дослідниці до раціональної довіри належить реальна здатність і можливість зробити ту чи іншу очікувану дію, а до емоційної – оцінка доброзичливості цих дій (рішень)³⁹.

В сучасному науковому дискурсі існує чимало визначень різних типів і форм довіри. Так, Г. Зеленько виокремлює "активну", "пасивну" та "генералізовану" довіру. Активна довіра виникає із соціальної взаємодії, з кооперації людей заради досягнення спільної мети і спрямована на партнера (партнерів) по взаємодії. Пасивна довіра, навпаки, виникає із сподівань на іншого ("держава подбає", "президент вирішить", "партійні витрати оплатять бізнесмен"»тощо). Домінування того чи іншого виду суспільної довіри обумовлює динаміку розвитку соціуму, впливає на характер політичного режиму тощо. Пасивна довіра формується у процесі первинної соціалізації, спрямована на конкретну особу, а відтак є частиною персоніфікованих (особистих) соціальних стосунків. Домінування пасивної довіри може бути зумовлене соціальною структурою суспільства і конкретними обставинами

³⁸Кожем'якіна О. Довіра та солідарність: соціально-філософський аналіз співвідношення. *Гуманітарний вісник*. 2017. № 17. Вип. 1. С. 11.

³⁹Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія : Політологія. 2020. № 2. С. 168.

його життя. Тривале домінування пасивної довіри конвертується у патерналістські установки, які сприяють підтриманню патріархальної соціальної організації. Для соціуму найважливішою характеристикою довіри як соціального капіталу є генералізована довіра – узагальнена міжособистісна довіра до людей взагалі – не родичів, не друзів, не знайомих, а саме до людей загалом. Високий рівень довіри до людей знижує трансакційні витрати в процесі взаємодії, розширює коло потенційних учасників формальних і неформальних угод. Тобто чим більше люди довіряють одне одному, тим простіше вони розвивають громадські ініціативи, відбувається взаємообмін ідеями, досвідом, знанням, тим швидше вони конвертуються у конкретні спільні дії⁴⁰.

Також в контексті нашого предмету дослідження довіра набуває соціальних, публічних та політичних рис. Наприклад Ю. В. Палагнюк соціальну довіру тлумачить у широкому сенсі як довіру в суспільстві. На його переконання "соціальна довіра – це довіра, коли люди дотримуються суспільних норм, які є загальноновизнаними, а також спільних соціальних правил, яких люди, по-перше, очікують дотримання одне від одного, і, по-друге, вважають, що кожен морально повинен їх дотримуватися. Відповідно соціальна довіра створює середовище практичної та стратегічної стабільності. Через те, що люди у довірчих суспільствах загалом вірять у те, що інші члени суспільства будуть дотримуватися цих суспільних норм, вони можуть формулювати проекти і плани з достатньою впевненістю"⁴¹.

Саме соціальну довіру визначають необхідною передумовою успішного функціонування політичної системи будь-якого демократичного суспільства П. М. Петровський та О. О. Радченко. На думку цих фахівців у сфері публічного врядування соціальна довіра громадян до обраних ними органів

⁴⁰Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 109.

⁴¹Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 706.

публічної влади є одним із вкрай важливих для існування демократії чинників. Довіра пов'язує пересічних громадян із публічними інституціями, підвищує легітимність і соціальну ефективність останніх⁴². Оскільки в даному визначенні йдеться про довіру до органів публічної влади, варто звернутися до соціології управління, в якій таку довіру називають інституційною та підкреслюють, що в феномені інституційної довіри концентруються елементи взаємодії влади і населення, а рівень довіри до влади є першим показником оцінки ефективності діяльності вищих посадових осіб органів виконавчої влади⁴³.

Довіру як складову та результат суспільно-владної взаємодії розглядає також С. С. Погорелий, на переконання якого "під політичною довірою слід розуміти такий формат двостороннього взаємообумовленого зв'язку двох або більше рівноправних суб'єктів, який характеризується відповідністю цілей діяльності об'єкта і суб'єкта політики, визнання можливостей суб'єкта задовольнити потреби об'єкта. Такого роду суспільне відношення припускає наявність джерела, суб'єкта виникнення соціальної довіри та його об'єкта й характеризує політичну довіру як могутній стимул, котрий активізує політичну діяльність⁴⁴. Близькі позиції відстоює й Т. Федорів, за визначенням якої "довіра у державному управлінні (англ. trust, credibility) – це ступінь визнання суспільством діяльності, рішень органів державної влади та окремих посадових осіб на основі раціонального-цільового, правового, соціально-економічного чинників, що базується на очікуваннях суспільства від відповідних інститутів влади певних дій і може мати персоніфікований характер. Як соціально-політичний феномен, довіра у державному управлінні відображає здатність державних інституцій представляти цінності суспільства

⁴²Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 29.

⁴³Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Політологія. 2020. № 2. С. 173.

⁴⁴Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 62.

і має динамічний характер, що позначається терміном "кредит довіри", який включає очікування найбільш позитивних дій і рішень від влади у майбутньому"⁴⁵.

Поняття "кредиту довіри" безпосередньо пов'язано з "порогом довіри", під яким І. П. Лопушинський вбачає момент, починаючи з якого вона переходить у недовіру. Він залежить від індивідуальних особливостей і конкретного досвіду спілкування. Наприклад, пересічний громадянин із великою недовірою буде ставитися до міської ради, якщо міський голова на цілком слушні та справедливі скарги й зауваження реагуватиме лише відписками. З великою ймовірністю такий громадянин надалі відмовиться від підтримки якихось ініціатив або суспільних проектів міськради, навіть якщо вони будуть виглядати цілком раціонально, оскільки за привабливими гаслами вбачатиме все те саме намагання знехтувати інтересами громади та обдурити людей. Кожен, хто шукає довіри (людина, група людей, організація), має свій «поріг довіри», якусь точку відліку, за якою відбувається втрата довіри. У зв'язку із цим можна говорити про таку її ознаку, як вразливість, яка, на відміну від ризику, характеризує довіру насамперед з боку її об'єкта⁴⁶.

Водночас як "кредит довіри" так і "поріг довіри" є складниками ще однією групи пов'язаних понять – "легітимність", "легітимація", "делегітимація" органів публічної влади. Так, В. Ковальчук стверджує, що "коли ми говоримо "державна влада легітимна" чи "політичний режим легітимний" – це означає не лише їх відповідність конституції та законам країни, а й позитивну оцінку, визнання і прийняття державної влади населенням країни. Легальна з формально юридичного погляду державна влада чи один з її ключових інститутів повністю чи частково може втратити довіру з боку громадян і бути нелегітимним. Така ситуація склалась в Україні

⁴⁵Федорів Т. В. Довіра як методологічна основа формування репутації органів державної влади. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 128.

⁴⁶Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

під час Помаранчевої революції та Революції гідності, коли цілком легальна державна влада втратила довіру серед громадян і через всенародне волевиявлення була замінена на іншу політичну силу, яка, на переконання народу, була справедливою, а отже, легітимною"⁴⁷.

Таким чином політична довіра може розглядатися як ключовий чинник легітимації владних інституцій, важливий ресурс соціетального розвитку та необхідна передумова досягнення соціальної злагоди та політичної консолідації; як "основа для формування стабільності політичної влади у довгостроковій перспективі. Довіра безпосередньо включена у механізм легітимації влади через формування соціальної підтримки владних інститутів, їх політичного курсу, стратегії економічного розвитку, а політичні інститути в сучасному суспільстві змушені функціонувати у просторі довіри-недовіри. Політична довіра означає впевненість громадян у правильності політичних позицій і дій політичних сил, інститутів, державних і політичних діячів, в здатності конкретних політичних суб'єктів реалізувати проголошені цілі й програмні установки та готовність підтримати їх. Водночас політична довіра відображає рівень політичної свідомості та культури, характеризує ставлення громадян до конкретних суб'єктів політичного життя, виступає одним із найважливіших показників їх авторитету"⁴⁸.

У будь-якому разі "довіра – це та платформа для розвитку держави й громадянського суспільства, про зміцнення якої слід постійно дбати"⁴⁹. Таким чином довіра набуває ознак соціального капіталу держави – за Ф. Фукуямою довіра як соціальна взаємодія породжує соціальний капітал, який відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що зазвичай створюється і передається через духовно-культурні механізми внаслідок чого у структуру

⁴⁷Ковальчук В. Легітимність влади як правовий феномен та її прояви в умовах демократичної трансформації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2020. Т. 7, № 4. С. 273.

⁴⁸Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять "Довіра" та "Політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2020. Вип. 28. С. 64.

⁴⁹Соловйов С. Г. Побудова довіри громадян до влади: модель соціальних сигналів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2017. № 3. С. 115.

соціального капіталу включаються норми і цінності, які формують здатність до співпраці і визначають взаємодію людей в рамках суспільства⁵⁰. Відомий французький соціолог П. Бурд'є використовує дещо інший термін – "політичний капітал", під яким розуміє "форму символічного капіталу, кредитом, заснованим на вірі й визнанні, об'єктивна влада сама є результатом суб'єктивних актів визнання і як кредит довіри й кредитоспроможності, існує лише у вигляді й за допомогою подання, у вигляді й за допомогою вірування, слухняності. Символічна влада є влада, яку той, хто їй підкоряється, дає тому, хто її здійснює, свого роду кредит, яким один наділяє іншого, вкладаючи в нього свою довіру. Політичний діяч черпає свою політичну силу в тій довірі, що група довіритель у нього вкладає"⁵¹.

Важливість формування довіри суспільства до державних інституцій викликає обґрунтовану необхідність здійснення певних дій, запровадження різного роду технологій підвищення рівня соціальної довіри в суспільстві. Зокрема, як зазначає Ю.-Б. Ханік "у наш час відбувається активний розвиток маркетингу довіри, котрий покликаний сформувати тривалі довірчі взаємовідносини між громадянами та органами публічного управління й адміністрування, адже довіра громадян до публічної влади постає таким собі авансом у відносинах стосовно майбутньої діяльності. Це викликає появу технології публічного маркетингу. Довіра також є одним із чинників, що впливають на успішність проведення усього комплексу публічного маркетингу. Водночас, якщо брати до уваги лише комунікативну складову маркетингової діяльності, то публічний маркетинг здатний посприяти встановленню довірливих відносин між публічною владою та громадянами"⁵².

⁵⁰Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. [пер. с англ.]. Москва: ООО «Издательство АСТ» 2008. С. 112.

⁵¹Бурдье Пьер. Социальное пространство: поля и практики. [перевод с французского]. Санкт-Петербург : Алетей, 2014. С. 238.

⁵²Ханік Ю.-Б. Вплив рівня довіри громадян до суб'єктів публічної влади на застосування публічного маркетингу в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9, № 2. С. 47.

Розглядаючи феномен довіри на різних рівнях його прояву О. М. Крутій та О. В. Радченко зазначають, що довіра породжує широкий спектр феноменів міжособових взаємовідносин, в яких наявність довіри або її відсутність є умовою існування соціального "публічного діалогу" між органами державної влади та суспільством. Від самого ходу такого публічного діалогу залежить ціла низка чинників ефективності політики: 1) характер і повнота реакцій на імпульс влади; 2) число людей (груп, організацій), які підтримують владу; 3) розмір і конфігурація політичного простору й сфери (поля) даної влади; 4) перевага однієї влади над іншою; 5) ступінь зміни політичних відносин; 6) скорочення або обмеження числа альтернатив, з яких вибирає той, хто кориться владі"⁵³.

Таким чином, можемо підсумувати, що феномен довіри як самостійного феномену та його похідної – довіри до інститутів публічної влади являє собою складне, багатогранне й багатопланове соціетальне утворення, яке відтворює добровільне свідомо-позитивне й раціонально-ціннісне ставлення конкретного індивіда, спільноти, соціальної групи та народу в цілому до системи публічного врядування держави, її політичного режиму й державного ладу, до інститутів публічного врядування, державних і політичних діячів, керівників державних структур і державних службовців різного рівня, сформоване на основі внутрішньої переконаності в правильності державного курсу та урядової політики, схвальності проголошених політичних цілей та заходів щодо їх реалізації, відповідності представників управлінського апарату держави професійно-компетентним та морально-етичним емоційним нормам даного суспільства. В разі такої відповідності очікуванням суспільна й особистісна довіра супроводжується моральною або дієвою підтримкою громадянина, суспільних груп та народу в цілому.

⁵³Крутій О. М., Радченко О. В. Публічний діалог в системі політичної культури демократичного суспільства : монографія. Харків : Вид-во АДНДУ, 2015. С. 39.

1.3. Довіра і легітимність як ключові фактори демократичного державотворення

Як то виступає з попереднього підрозділу універсальність філософського явища довіри дозволяє осмислювати цей соціетальний феномен з різноманітних дослідницьких позицій. Зокрема, у фокусі публічного управління концепт довіри постає як один з елементів стійких соціальних і політичних практик, легітимованих за посередництвом етико-соціальних цінностей суспільства та адміністративно-правових норм держави.

У ракурсі соціокультурних підстав суспільна довіра постає ключовим елементом структури соціального та політичного капіталу демократичних країн сучасного світу як відповідний соціокультурний інститут.

З аксіологічного погляду довіра носить яскраво виражений ціннісний характер, акумулює в собі історичний досвід попередніх поколінь та оцінку актуальних практик публічного врядування. Аксіологічний характер довіри виявляється в тому, що потреба в довірі завжди є пов'язаною з певною уразливістю її суб'єкта; невизначеність бажаного результату, до якогоспонукає хіба щовласний оптимізм людини. Таким чином "той, хто довіряє покладається тим самим на іншу людину, чекаючи, що та не обдурить, не підведе, кажучи інакше, не порушить морального зобов'язання по відношенню до неї, беззахисній і уразливій. У випадку, коли об'єкт довіри добровільно бере на себе зобов'язання захистити інтереси довіряючого йому суб'єкта, виконати свій моральний борг у разі потреби, то ця взаємна довіра стає морально-психологічною основою для міцної і довгострокової співпраці на високих етичних стандартах: доброчесності, вірності, відповідальності, чесності і правдивості партнерів по взаємодії"⁵⁴.

У державотворчому вимірі довіра постає інструментом синтезування суспільного ідеалу – певного виробленого масовою свідомістю абстрактного

⁵⁴Hooghe Marc, Zmerli Sonja [ed.] Political Trust: Why Context Matters. ECPR Press, 2011. С. 54.

уявлення про бажаний стан та атрибуту належного в різних сферах життєдіяльності суспільства. У фокусі дискурсного підходу довіра є передумовою та похідним продуктом суспільно-владної взаємодії і комунікаційних процесів в державі. Розуміючи різноплановий характер суспільних відносин, зокрема можливість їх конфронтаційного протікання, довірчі відносини завжди легше зруйнувати, ніж створити, тому для демократичних країн всебічне стимулювання та розвиток атмосфери довіри є найважливішою частиною соціального й політичного управління.

Відтак поширеним є переконання, що "сучасні демократії мають спиратися на структурний фундамент політичної довіри, оскільки саме вона формує впевненість у майбутньому, відчуття надійності політичної системи, захищеності від зовнішніх загроз, а також сприяє мобілізації ресурсів суспільства на реалізацію необхідних реформ і перетворень"⁵⁵. При цьому "сформована висока соціальна довіра до публічних інституцій трансформується в їх легітимність, що досягається якісним управлінням та демонстрацією ефективності та результативності. Вона, зокрема в сучасних умовах України, передбачає рішучу та реальну боротьбу з корупцією, вимагає тривалого часу та стабільного розвитку політичної системи, а також високої фахової компетентності кадрового складу публічних інституцій"⁵⁶.

Авторитетний американський політолог Роберт Даль визначає засновану на довірчій компетентній участі у процесах формування політичної волі громадян як єдиного суверена та носія державної влади найважливішою ознакою демократії⁵⁷. В цьому контексті важливим є уточнення Франсуа Гізо відносно того, що "абсолютної суверенної влади, так само як і абсолютної легітимності, не існує, незважаючи на те, що правителі часто намагаються

⁵⁵Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять "Довіра" та "Політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 65.

⁵⁶Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 34.

⁵⁷Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. [пер. з англ. О. Д. Білогорський]. Харків : Каравела, 2002. С. 33.

досягти за допомогою сили такого земного правління. Жоден народ не визнав владу лише через її силу, він хотів вірити в її легітимність, божественність. Жодна влада не задовольняється лише однією силою; вона потребувала того, щоб її визнали легітимною"⁵⁸.

Таким чином, спираючись на наведені визначення, можна впевнено стверджувати, що базовим ресурсом демократичного державотворення є засновані на суспільній довірі громадян процеси легітимізації органів публічного управління та адміністрування. Таку точку зору відстоює й О. Кожем'якіна: "В якості базового елементу демократії політична довіра насамперед пов'язана з процесами легітимації, виявляючи міру та особливості підтримки громадянами владних інституцій. Історія становлення демократії – це історія пошуку умов забезпечення свободи та гідності особистості, а також можливості узгодження інтересів усіх верств суспільства, відображаючи взаємодію індивідуальних та партикулярних інтересів. Виростаючи з аргументованого дискурсу, довіра постає ключовим легітимативним джерелом влади, означуючи міру підтримки та визнання діяльності владних інституцій як відповідних виявленим очікуванням, демонструючи, таким чином, оціночну раціоналізацію діяльності влади відносно її законності, ефективності, значущості та нормативної прийнятності"⁵⁹.

Довіра є певним відображенням ефективності державних механізмів зворотного зв'язку, реагування на інтереси та нагальні запити територіальних громад і суспільства в цілому але й містить в собі альтернативу укріплення / втрати легітимності внаслідок політико-управлінських дій певного суб'єкту політичного процесу (державного службовця, політичного діяча, органу державної влади чи місцевого самоврядування). Схематично це можна відобразити у вигляді Рис.1.2.

⁵⁸Кравченко Т. А. Природно-правова модель легітимності державної влади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2. С. 100.

⁵⁹Кожем'якіна О. Концептуалізація легітимативної функції політичної довіри в сучасному гуманітарному дискурсі. *Докса*. 2016. Вип. 2. С. 61.

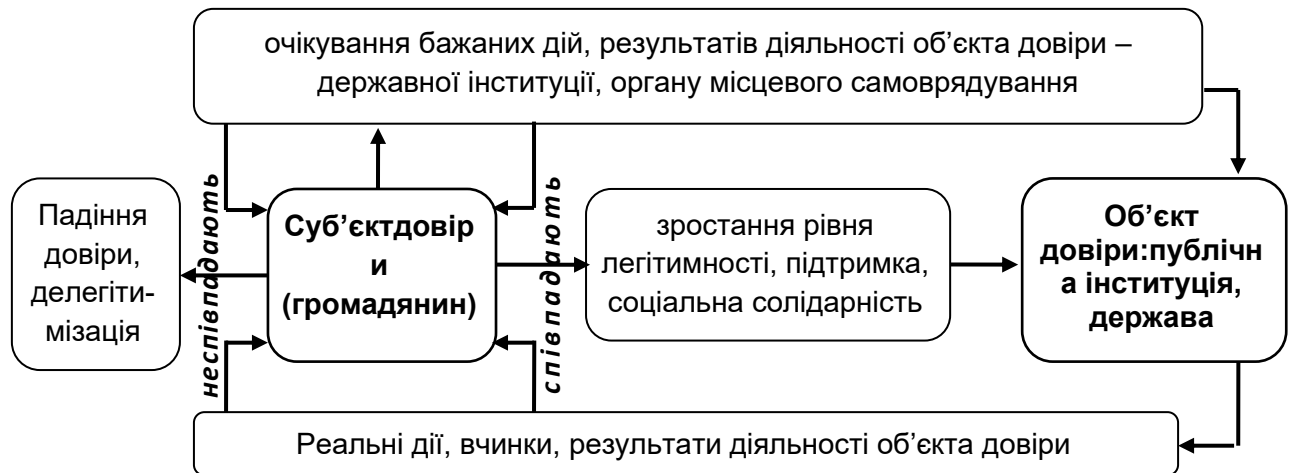

Рис. 1.2. Довіра як механізм легітимації/делегітимації органів публічного врядування.

Таким чином, формується певний кумулятивний ефект: дії влади, які відповідають суспільним очікуванням, приводять до зростання легітимності владних інституцій, підтримки громадянами урядової політики й внаслідок цього – зростання ефективності діяльності державних органів. Коли ж некомпетентні дії влади обертаються соціально-економічними негараздами, відбувається стрімка делегітимація, падіння рівня соціальної довіри та ланцюговою реакцією відбувається відторгнення людей від влади, певне наростання пасивності або навіть відвертого саботування державно-управлінських рішень, що призводить до наростання ще більшого падіння ефективності діяльності інституцій публічної влади.

Державотворення як соціально-політичний процес відбувається як в повсякденній політико-управлінській діяльності органів публічного врядування так і в форматі соціалізації та ідентифікації громадян – виховання у них громадянської свідомості та політичної культури, притаманних даному соціуму. Експерти Національного інституту політичних та економічних досліджень імені І. Кураса НАН України визначають довіру як "необхідний елемент соціалізації, ідентифікації і утворення ідентичності, вона є ціннісно-нормативною основою соціальної взаємодії, забезпечення спільної діяльності, перцепції (як забезпечення зв'язку внутрішнього й зовнішнього світу через

почуття), групової ідентифікації й диференціації. В соціально-політичному контексті довіра виконує функцію суспільної інтеграції й консолідації. Важливою функцією довіри є забезпечення легітимності влади. Крім того, довіра є своєрідним стрижнем незалежного громадського контролю за діяльністю політичних лідерів і владних інститутів"⁶⁰.

Якщо ж зосередитися на такому державотворчому елементі як ідентичність вартим уваги є позиція Є. Бистрицького та Л. Яковлевої, згідно з якими для українського суспільства характерним є співіснування двох контраверсійних форм етнополітичної ідентичності – громадянсько-політичної та національно-культурної. При цьому "для України проблема ідентичності залишається напруженою і проблематичною, тому що дві ідентичності, які існують у будь-якому суспільстві – політична, громадянсько-політична ідентичність (civic identity) та етнічна «айдентіті» – мають між собою складні стосунки. Можна запевне сказати, що ці складні стосунки між двома ідентичностями зараз породжують найбільше конфліктних ситуацій, починаючи з парламенту і закінчуючи громадською думкою"⁶¹. Різниця між цими двома ідентичностями полягає в тому, що "громадянсько-політична ідентичність формується через усвідомлений (чи то пак раціональний) вибір громадян, їх згоду на спільну долю з іншими громадянами через розрахунок витрат та вигоди. У цьому разі легітимність публічної влади конструюється за аналогією із соціальним контрактом. У процесі формування громадянсько-політичної ідентичності відчутним є вплив глобалізації, Інтернет та світових медіа, універсальних вимог міжнародного права, феномена глобальної громадської думки, міжнародних інституцій та транснаціональних корпорацій.

З іншого боку, значний легітимізуючий потенціал має національно-культурна ідентичність. Джерело її легітимізуючої могутності сягає спільної

⁶⁰Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / за ред. Г. І. Зеленько. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 125.

⁶¹Бистрицький Є. та ін. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і Літера, 2015. С. 47.

історичної долі, духовної та релігійної єдності. Події останніх років переконливо засвідчили, що такий тип ідентичності поступово знову виходить на політичну авансцену, визначаючи легітимність публічної влади⁶².

Головною передумовою стійкості високого рівня політичної довіри в сучасному світі є ефективність здійснюваної урядової політики та ступінь її відповідності нагальним запитам суспільства й загальним світовим тенденціям соціального прогресу. У випадку, коли високопосадовці нехтують суспільними настроями й сподіваннями та у своїй управлінській діяльності керуються переважно приватними та корисливими інтересами, суспільна довіра як до персоналій політичного процесу, так і для самих інститутів публічної влади стрімко падає, наростання невдоволенні діями уряду обертається його стрімкою делегітимізацією. Це підкреслює Ю. В. Палагнюк: "довіра або недовіра населення до органів публічної влади є реакцією людей на ефективність їх роботи. Звідси рівень довіри громадян можна вважати одним із головних індикаторів результативності владних дій. При цьому рівень довіри населення до органів публічної влади переважно залежить від загальної оцінки їх діяльності, оскільки саме якість життя громадян значною мірою визначає ефективність роботи влади"⁶³.

Отже, можемо визначити, що необхідним соціальним механізмом демократичного державотворення на сучасному етапі розвитку українського суспільства є процеси підвищення рівня соціальної й політичної довіри населення до органів публічного управління та адміністрування різних рівнів та до системи політичного врядування держави в цілому, рівня легітимності цих органів. Це потребує запровадження механізмів деліберативної демократії – активізації різного роду діалогових форм комунікаційної взаємодії між державними інституціями та громадянським суспільством, в цілому

⁶²Яковлева Л. Легітимність публічної влади в Україні: від рейтингів до ідентичностей. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 31. С. 212.

⁶³Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 708.

стратегічних комунікацій держави. Таким чином широкий публічний діалог стає провідним інструментарієм політичної участі громадян, процесів відкритого партнерства органів публічного адміністрування та інституцій громадянського суспільства, широкого використання засобів електронної демократії як новітньої форми політичної комунікації, що в українських реаліях вже добре себе зарекомендувала на прикладі мобільного додатку "Дія".

Західні експерти відзначають, що "сучасне демократичне суспільство не прагне запровадити якусь соціальну систему чи модель, сконструйовану апріорі, а розвивається у пошуках найкращих варіантів соціального прогресу з метою запобігання виникненню тоталітаризму. В такому суспільстві важливе значення має відкритий політичний дискурс, оптимальна взаємодія різних типів соціальних механізмів, особливе місце серед яких займає політична довіра"⁶⁴. При цьому сам "процес формування соціальної довіри до чинних органів публічної влади здійснюється на основі соціальної культури і традицій. Вона є частиною соціального середовища, звичок і правил, норм поведінки, що склалися тривалий період часу. У цивілізованих суспільствах протягом багатьох років "доводилася" ефективність соціальні дії, побудованої на довірі. Тому довіра є соціальною нормою. В Україні ж існує інший соціальний контекст – для виживання в суспільстві впродовж тривалого історичного часу ефективною була недовіра. І цьому сенсі зміни відбуваються дуже повільно"⁶⁵.

Дійсно, як констатує А. Оніщенко – "сьогодні держава стикається із все більшою кількістю нових викликів, яким вона не в змозі протидіяти. Саме подібна слабкість в питанні захисту громадян та їх інтересів і підриває рівень довіри до державної влади. Серед основних чинників зниження рівня довіри

⁶⁴Stafford Ian, Cole Alistair, Heinz Dominic. *Analysing the Trust–Transparency Nexus: Multi-level Governance in the UK, France and Germany*. Bristol: Policy Press, 2022. С. 61.

⁶⁵Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 31.

до влади є: надмірна централізація та закритість процесу прийняття рішень; високий рівень корупції; низька ефективність управління. Відповідно, за умов такої різкої втрати довіри з боку громадян не може бути й мови про ефективність діяльності політика. Через низький рівень довіри до влади, централізоване прийняття рішень, високий рівень корупції в державних органах, низьку ефективність управління – існує криза легітимності влади⁶⁶.

Таким чином, подальше демократичне державотворення України має насамперед передбачати створення ефективною системи повернення суспільної довіри до органів державної влади й місцевого самоврядування, на чому ми зосередимося в наступному розділі.

⁶⁶Оніщенко А. Криза легітимності влади в епоху постмодерну. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 36. С. 228.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Сутність і структура довіри громадян до владних інституцій та механізми її формування

Теорія демократії стверджує, що найважливішою передумовою ефективного функціонування політичної системи держави є такий стан масової свідомості, за якого політичним інститутам державної влади та державним діячам в громадянами як єдиними носіями державного суверенітету делегується певна сума повноважень на реалізацію ними державно-управлінських функцій. Делегуючи такі повноваження, народ передає політичним інституціям своє право ухвалювати загальнообов'язкові державно-управлінські рішення, закладати стратегічні напрямки та завдання подальшого суспільного розвитку, проводити відповідну публічну політику.

Фактично таким чином суспільство надає органам публічної влади кредит довіри. Як зазначає Френсіс Фукуяма "сучасні теорії в соціально-економічних науках розглядають довіру як ключову характеристику, яка відрізняє розвинуте суспільство від інших. Вона має всеосяжні масштаби, тому що притаманна відносинам не лише на рівні окремих індивідуумів, але й у сфері громадських та урядових інституцій. Зрештою, категорія довіри піднімається до рівня держави як особлива організація суспільства та її міждержавних відносин, як почуття моральної єдності народу та влади, як політичної, так і соціальної, сформованої на основі цінностей, які суспільство має сповідувати"⁶⁷.

⁶⁷Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуяма. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 115.

Якщо перейти до структурної побудови феномену довіри, то до неї сучасні дослідники відносять "довірчі очікування, що містять бажаний результат соціальної взаємодії, поєднуючи в собі раціональний, емоційний та етичний компоненти, а також саму реалізацію діяльності в напрямку досягнення бажаного результату. Більш того, довіра ґрунтується на нормах взаємності. Саме існування довіри дає підстави для очікування взаємності. Ми очікуємо, що люди, яким ми допомагали, будуть допомагати й нам. Відповідно, ми очікуємо від тих, кому ми довіряємо, мати зобов'язання шанувати нашу довіру. Саме з цієї причини ми стверджуємо, що довіра може бути раціональною настільки, наскільки одна людина своїми діями очікує від іншої людини відповідати нормі взаємності і, таким чином, викликати у неї адекватну реакцію на свої дії"⁶⁸.

О. В. Волянська до основних складових довіри до публічної влади під час загрози або кризи, які базуються на раціональній та емоційній взаємодії суб'єкта та об'єкта владних відносин й співпраці в рамках формальних і неформальних інститутів громадянського суспільства відносить: забезпечення нагальних потреб (задоволення потреби в безпеці); відповідальність за ризикові рішення; контроль за ситуацією; прозорість інформації; забезпечення гарантій на майбутній розвиток⁶⁹. Близький перелік складових довіри наводить Н. М. Оніщенко: "якість життя більшості населення; можливості до самореалізації і задоволення на цій основі матеріальних і духовних потреб; органи влади можуть розраховувати на підтримку (довіру), якщо вони створюють реальні передумови (в т.ч. правові) участі особи в процесах праводержавозмін"⁷⁰.

⁶⁸Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 704-705.

⁶⁹Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Політологія. 2020. № 2. С. 170.

⁷⁰Оніщенко Н. М. Довіра і мотивація до інститутів влади: доктринальний контекст. *Судова апеляція*. 2019. № 2. С. 18

Однак на наш думку це не стільки складові феномену довіри, скільки умови її формування. Довіра, як було це встановлено раніше – є внутрішнім психосоціальним станом свідомості людини, отже й складові цього явища також мають бути внутрішніми, притаманними людській свідомості, внутрішній самоідентифікації. Тому спираючись на психологічний підхід можна запропонувати наступні складові політичної довіри людини – когнітивні (когнітивно-змістовна й когнітивно-інформаційна), раціональні (вольова, дієва), емоційні (образні) та аксіологічні (Рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Структурні складові феномену політичної довіри

Щодо останньої з названих складових – аксіологічної, її характеристику вдало наводить професор І. П. Лопушинський: "Той, хто довіряє, покладається тим самим на іншу людину, чекаючи, що та не обдурить, не підведе, тобто не порушить морального зобов'язання стосовно неї, беззахисної та вразливої. У випадку, коли об'єкт довіри (орган публічної влади) добровільно бере на себе

(і виконує) зобов'язання захистити інтереси громадянина, виконати свій моральний борг у разі потреби, то ця взаємна довіра стає морально-психологічною основою для міцної і довгострокової співпраці"⁷¹.

Будь-яке соціальне явище або феномен має своє призначення та виконує певні соціальні функції. Найбільш ґрунтовно виокремив функції довіри харківський науковець С. С. Погорелий, який відніс до таких функцій:

1. **Впорядкування.** Довіра фіксує певне відношення людини до навколишнього світу, його орієнтацію в цьому світі в координатах добра і зла, істини і неправди, справедливого і несправедливого тощо. Воно в ціннісних категоріях виражає граничні орієнтації знань, інтересів, переваг різних співтовариств, груп і осіб.

2. **Редуція (спрощення).** Довіри виступає як механізм спрощення, витягання загального значення з безлічі різнорідних, неоднозначних явищ.

3. **Організації.** Довіра закріплює в суспільній свідомості і культурі певні установки і оцінки, мету, заборони та ін., виражені у формі нормативних уявлень.

4. **Оптимізації відносин і діяльності.** За відсутності довіри знижується потенціал соціальних систем, стає неможливою взаємодія акторів.

5. **Репродукції** як взаємопроникнення і взаємний вплив економіки, моральності і політики⁷².

Також різні дослідники виокремлюють різні види та підтипи довіри. Так, А. Голішевська окреслює три види довіри: "довіра між людьми як принцип життєвої поведінки; довіра до близьких (родичів, друзів, колег по роботі); довіра до інститутів державної влади, політичних лідерів, партій, політичних рішень та дій влади – інституціоналізована форма довіри. Відповідно, довіра у політичній сфері є результатом функціонування політичних інститутів. Вона

⁷¹Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

⁷²Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 60-61.

виступає як підтримка, позитивна оцінка суспільством діяльність органів влади, політичних організацій та окремих політиків, а також як передбачувана, побудована на соціальних чеснотах поведінка політичних акторів у відносинах один з одним та з суспільством"⁷³.

Вже згаданий вище С. С. Погорелий розрізняє такі типи довіри: "як надійність і відчай, результат безвихідності. Саме останньою виявилася довіра, що її отримав В. Ющенко на Майдані наприкінці 2004 р., навіть не зрозумівши, що то була довіра не нього, як політики, дії якого зрозумілі й передбачувані у позитивних звершеннях, а як результат повної втрати довіри до управлінських здібностей Л. Кучми та відчайдушне сподівання, що «народний президент» виявиться кращим"⁷⁴. В даному випадку можна вже говорити про певний перехід "порогу довіри" та її втрату й перетворення на недовіру, оскільки основною особливістю виникнення довіри в політиці є те, що "довіра виникає тут як «кредитування» суспільством політичних сил або окремих політиків. Отримуючи підтримку на виборах, політики умовно обмінюють свої зобов'язання щодо реалізації колективних цілей на довіру електорату. Якщо, наприклад, недовіра до органу державної влади чи політичного діяча виникає у людини відразу після невдалого спілкування з органами влади з приводу якоїсь болючої проблеми, то недовіра до політичних партій, блоків, лідерів та окремих діячів є результатом особистого усвідомлення невиконання ними взятих на себе публічних зобов'язань"⁷⁵.

В даному контексті розглядаючи феномен суспільної недовіри до влади, у монографії "Суспільство без довіри" Є. Головаха відзначає, що "нерідко масова сліпа довіра до влади стає джерелом деградації та краху суспільства з наступним тривалим періодом його відродження із соціальних руїн. У цьому

⁷³Голішевська А. Довіра як фундаментальна цінність формування політичної репутації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С.59.

⁷⁴Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 6.

⁷⁵Печерський П. М. Соціальна довіра як основа політичної відповідальності публічної влади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2018. Вип. 23. С. 62.

контексті рівень недовіри до неефективної влади в Україні можна розглядати певним чином як конструктивний елемент суспільного розвитку”⁷⁶. Водночас зворотною стороною багаторічної недовіри до неефективної влади є втрата соціальної перспективи, зростання незадоволеності демократією та ринковою економікою⁷⁷.

Отже, маємо погодитися з І. П. Лопушинським в тому, що "відносини довіри легше зруйнувати, ніж створити, тому підтримка і розвиток атмосфери довіри є найважливішою частиною державного управління. Довіра пов’язує пересічних громадян із політичними інститутами, підвищуючи як легітимність цих інститутів, так і ефективність їх функціонування”⁷⁸. В такому розумінні перед системою публічного управління та адміністрування одним з основних завдань стає формування дієвих механізмів формування високого рівня соціальної та політичної довіри населення як запоруки подальшого демократичного державотворення. Це є складним завданням, оскільки за твердженням в українських реаліях Т. Пахомової та А. Рокотянської "формування довіри, її подальший розвиток у соціумі або окремих підсистемах суспільного життя є стихійним процесом, коли споконвічне бажання індивіда до влади спонукає окремих суб’єктів скеровувати ресурс довіри у необхідне для них русло. Спроби маніпуляції довірою є звичайним явищем в суспільствах різних держав, на противагу яким у соціумі виробляється певний «соціальний імунітет» до об’єктів, що не виправдали довіри, у зв’язку з чим соціум продукує нові критерії довіри. Довіра визначає вибір суб’єкта, на основі якого він діє, що, своєю чергою, створює обставини соціальної реальності, в результаті чого формуються нові критерії довіри, які в подальшому здійснюють вплив на власне феномен довіри. Таким чином,

⁷⁶Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014, с. 8.

⁷⁷Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Динаміка рівня довіри до органів влади та соціальних інституцій. *Український соціум*. 2021. № 1. С. 103.

⁷⁸Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

другим механізмом соціального управління довіри є відтворення критеріїв довіри. Знову ж таки цей механізм може застосовуватися у конструктивній або деструктивній формах. Конструктивне відтворення критеріїв довіри полягає у їх правомірності, аргументації доцільності і практичному відтворенні, що в перспективі демонструє продуктивність цих критеріїв, натомість деструктивне відтворення критеріїв довіри виражається у підміні понять, фальсифікації інформації та документів, які по винні їх підтверджувати, або й навіть створенні та популяризації хибних критеріїв довіри"⁷⁹.

У свою чергу інший варіант механізмів підвищення рівня суспільної довіри та власної легітимності, якими користуються органи публічної влади пропонують П. М. Петровський та О. О. Радченко, які виокремлюють медійний, деліберативний, соціалізаційний та партиципативний механізми. На переконання дослідників "медійний механізм є одним із найбільш поширених і полягає у розробці, затвердженні та реалізації в медійно-інформаційному полі різних впливів на громадян із метою посилення цінності публічних заходів. Деліберативний механізм формування соціальної довіри фокусується на утвердженні спільного комунікативно-інформаційного поля, постановці спільного порядку денного для політики й виробленні ключових підходів до подальшого ухвалення публічно-управлінських рішень. Своєю чергою, соціалізаційний механізм формування довіри передбачає розробку та запровадження єдиної програми діяльності публічних інституцій (освіта, медіа, громада, родина) із підвищення соціального статусу демократичних стандартів. Партиципативний механізм формування соціальної довіри (через співучасть, причетність, взаємодію) базується на заохоченні активної участі громадян до процесів публічного управління на місцевому рівні та до різних форм контролю за діяльністю публічних інституцій"⁸⁰.

⁷⁹Пахомова Т., Рокотянська А. Соціальна довіра до органів публічної влади як категорія соціального управління. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2019. Вип. 2. С. 150.

⁸⁰Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 35.

2.2 Сучасний стан та проблеми формування довіри до органів публічного управління України

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку людства є поширення в демократичних країнах такого явища як "криза довіри", що експертами пов'язується зі значним ускладненням навколишнього світу внаслідок його глобалізації та спричиненою цими процесами втратою впевненості громадян в ефективності існуючих політичних інститутів. З іншого боку вірогідність втрати довіри міститься в самому феномені довіри, її сутності та внутрішньому протиріччі. Це протиріччя полягає в тому, що власне довіра містить сподівання на отримання в майбутньому певного бажаного результату – отже невід'ємною складовою такої довіри є ризик, адже майбутнє є непередбачуваним. Водночас довіра завжди орієнтована на активну підтримку, дію так, ніби ризику немає і бажане буде досягнуто. Так в свідомості людини при певних навіть об'єктивних умовах може виникати когнітивний дисонанс невідповідності очікуваного отриманим результатам.

В результаті довіра падає, перетворюється на недовіру, так само наростає криза легітимності органів публічної влади, що ще більше впливає на ефективність їх діяльності. Виникає "воронка втрати довіри", до якої вже неодноразово потрапляла наша Україна. Про це свідчить І. В. Чаплай, яка наводить приклад помаранчевої революції, що "була сприйнята Заходом як торжество громадянського суспільства, перемога свободи і демократії та як великий фінал "третьої хвилі" демократизації. Тим не менш, негативна динаміка та провал більшості революційних сподівань в Україні поставили питання про те, як почати сприяти подальшій демократизації країни⁸¹.

Так само А. Голішевська відзначає, що "довіра до інститутів влади в Україні є у загальному вимірі слабкою, непостійною і фрагментарною. Їй

⁸¹ Чаплай І. В. Формування довіри між органами державної влади та громадськістю в незалежній Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2017. № 4. С. 6.

притаманні сплески "надії" та швидке розчарування. Після періодів потужних суспільних протестів формувалася короткочасна авансована довіра до політичних лідерів і сил, але, оскільки переможці не конвертували підтримку в результативний політичний розвиток, все закінчувалося лише поглибленням відчуження громадян та соціальної апатією"⁸².

Причини такого негативного стану розкриває авторитетна дослідниця, член-кореспондент НАН України Г. І. Зеленько: "за показниками довіри до владних інститутів та організацій Україна посідає одне з найнижчих місць серед європейських країн і демонструє найнижчі рівні довіри. Якщо прослідкувати динаміку довіри до органів державної влади в Україні від здобуття незалежності у 1991 р., то вона є негативною, що свідчить про поступове зростання дефіциту інституціоналізованої довіри, викликаного вкрай низькою ефективністю органів державної влади. По суті в Україні, як і в інших пострадянських республіках, відбулася девальвація інструментів демократії, Проте умовою «включення суспільства» є довіра саме до «інструментів демократії» – політичних партій, виборів, конвенційних форм політичної та громадської участі (підписання петицій, громадські обговорення, участь у діяльності громадських організацій, членство у політичних партіях, участь у мітингах тощо). дефіцит довіри до партій і виборів як політичних інститутів, які є найважливішими суб'єктами та інструментами демократії, конвертується у недовіру до органів державної влади і, відповідно, до рішень, які ухвалюються, що не додає конструктивізму при проведенні реформ. Наслідком недовіри до органів державної влади є зростання невдоволення траєкторією розвитку країни, що підриває легітимність партії влади і призводить до посилення політичної напруги в державі"⁸³.

⁸²Голішевська А. Довіра як фундаментальна цінність формування політичної репутації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 60.

⁸³Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 112-113.

Дійсно, парадоксальним фактом є величезний розрив суспільної довіри українців до організацій та інституцій громадянського суспільства (значною мірою високий рівень довіри) та органів публічного врядування усіх рівнів (значною мірою низький та критичний). Цьому підтвердженням є багаторічні соціологічні заміри. Ось яку картину рівня довіри громадян до різних суб'єктів публічної політики демонструють останні з оприлюднених довоєнних соціологічних досліджень станом на січень 2022 року (Рис. 2.2.).

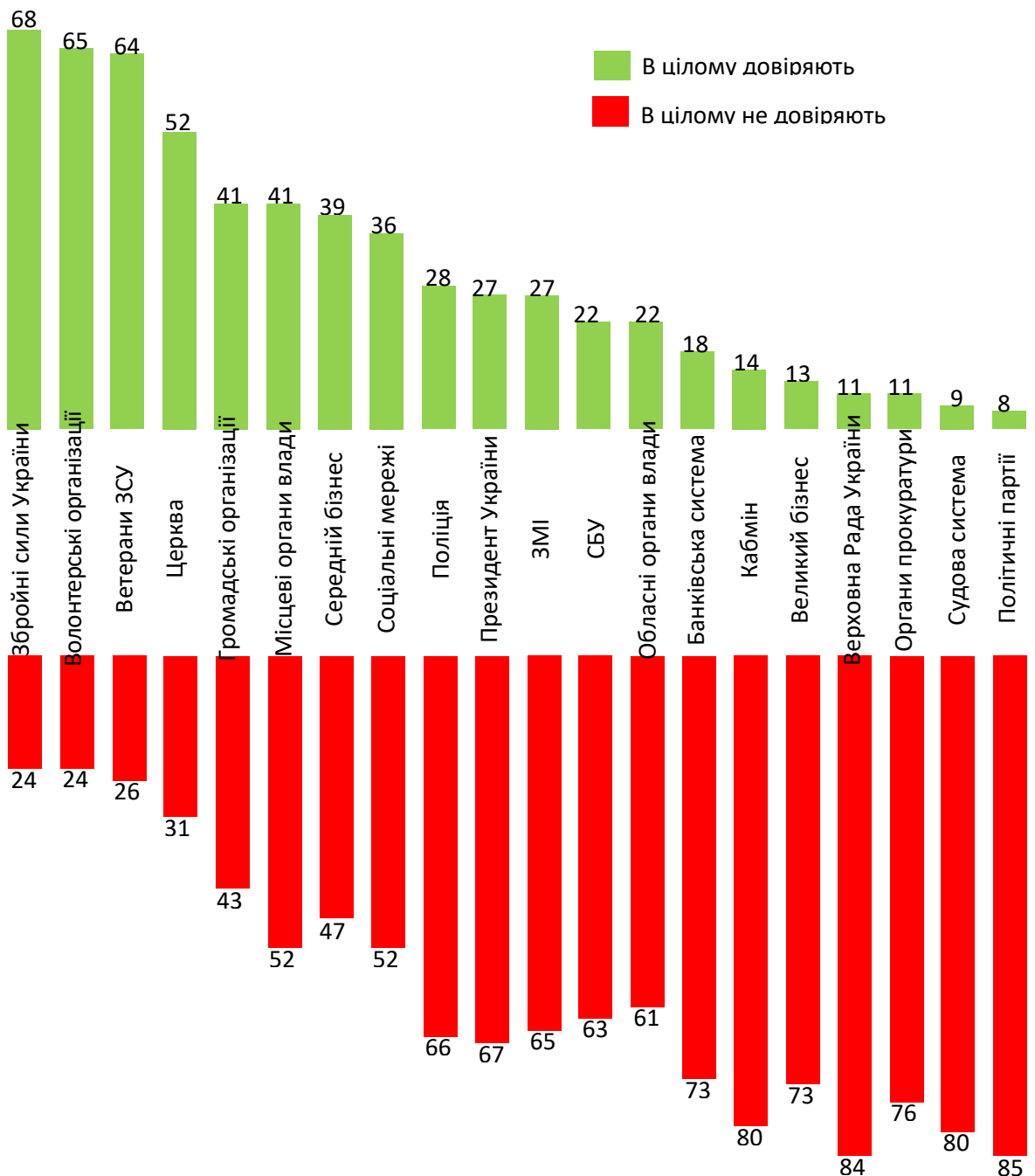

Рис. 2.2. Довіра/недовіра інститутам влади і суспільства в Україні

Ще більш наглядним є баланс довіри/недовіри українців до вітчизняних інститутів влади і суспільства (Рис. 2.3.).

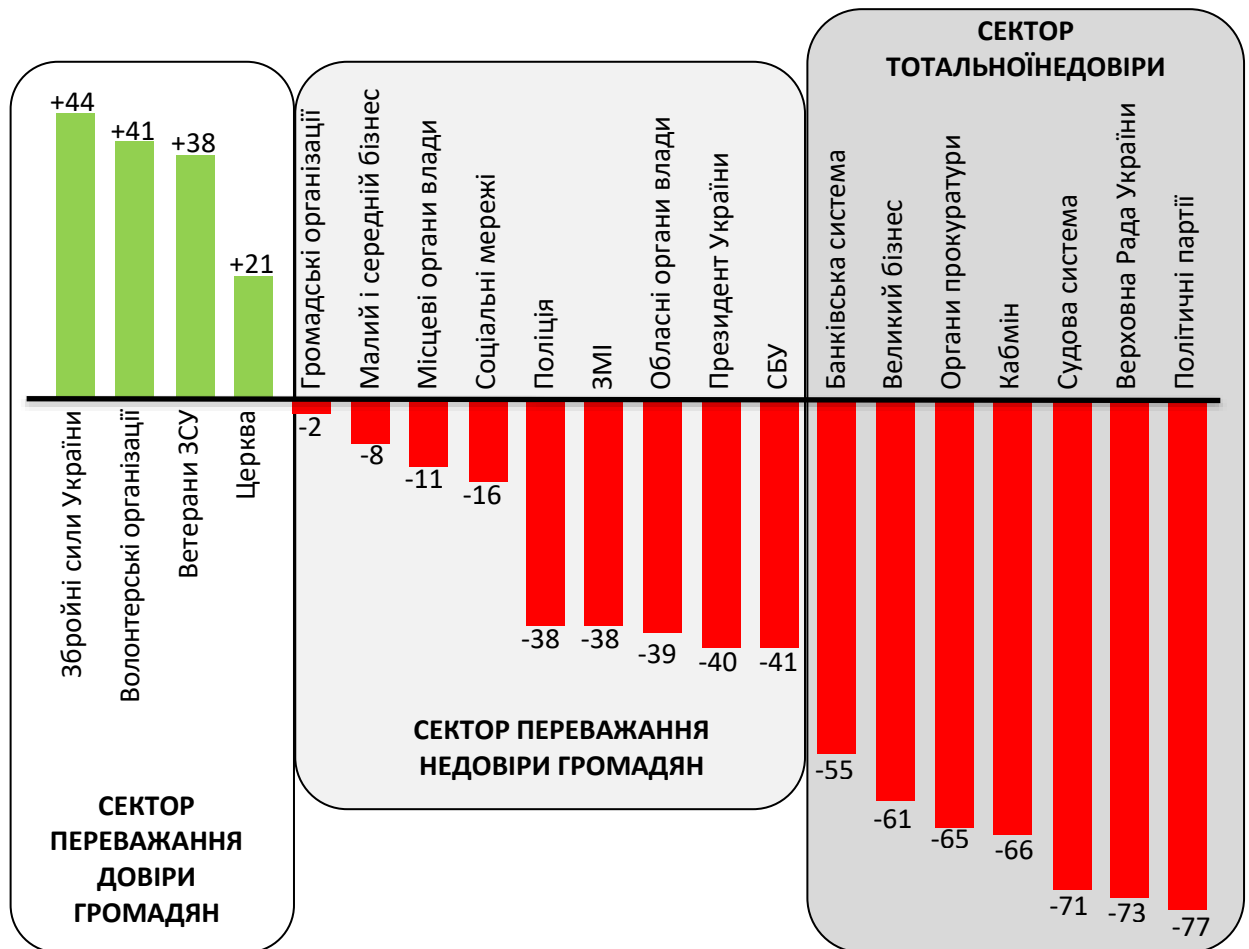

Рис. 2.3. Баланс довіри/недовіри українців до вітчизняних інститутів влади і суспільства (за результатами соціологічного дослідження⁸⁴)

Г. Зеленько зауважує, що "громадяни не довіряють не тільки органам державної влади, а й механізмам їх формування (інструментам демократії). Дефіцит інституціоналізованої довіри в Україні конвертується в три феномени: 1) політичне відчуження (громадяни намагаються максимально дистанціюватися від держави; 2) у радикалізацію суспільства; 3) у екстерналізацію довіри (звідси й доволі популярна у суспільстві дочка зору про доцільність "зовнішнього управління", віра у "колективний захід"⁸⁵).

⁸⁴Довіра українців до інститутів влади і суспільства: результати всеукраїнського дослідження громадської думки. Research & Branding Group. 2022. 8 с.

⁸⁵Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 117.

Західні експерти пояснюють такий гігантський рівень суспільної недовіри українців до усіх без виключення політичних інститутів держави кількома факторами. По-перше, це "ментально-історична спадщина народу, вимушеного останні вісім століть жити під неукраїнською владою – майже завжди більше чи менше ворожою, що проводила державну політику пригнічення українського етносуіме". Чужа центральна влада встановлювала власні органи влади на місцях, де якщо й були українці, то вони вимушені були відстоювати інтереси імперії від імені якої керували, а не інтереси місцевих співгромадян. Тому ментально для українців всяка влади була чужою та ворожою і цей генетичний архетип міцно закріпився на підсвідомості до цих часів (цей ментальний феномен за часи незалежності тільки підкріплювався тим, що переважна більшість президентів (окрім Кравчука та Ющенка) не були етнічними українцями, так само як і переважна більшість очільників уряду. Це "призводить до надмірної категоричності закликів, поглядів, політизації побутового спілкування, радикалізації політичного процесу, руйнації ключових засад, на яких можливо сформувати стабільну політичну систему та й забезпечити її розвиток". По-друге, за висновком цих експертів, – це "надто сильна за формальними та (особливо) реальними повноваженнями президентська посада, наявність якої є могутнім стимулом для загальноукраїнської боротьби не тільки за центральну владу, але й за адміністративний ресурс в столиці та ключових регіонах. По-третє – це в деяких питаннях полярні погляди на історію України в етнічних та культурних груп, з яких складається основна маса населення України. По-четверте, це низька політична та правова свідомість, культура та активність значної частини пересічного населення України. Кожен з цих факторів поодиночі не є небезпечним для розвиненої країни, але у випадку України вони кумулятивно посилюють один одного"⁸⁶.

⁸⁶D'anieri Paul. Politics And Society In Ukraine. Routledge, 2019. С. 147-148.

Ближкі позиції висловлюють фахівці Інституту політичних та економічних досліджень імя Кураса НАН України, на думку яких "продувати підтримку та раціональну довіру владі здатне лише солідаризованеспільними цінностями та метою суспільство. Щодо українців, то ми маємо труднощі із ціннісною консолідацією, а наш тип політичної культури містить недемократичні стандарти (свідоме відсторонення, уникнення українцями політичного життя). Таким чином, однією з визначальних причин кризи політичної легітимності в Україні є ціннісна неконсолідованість українців.

По-друге, ціннісна неконсолідованість українського суспільства робить можливим існування паразитарної еліти, якість, егоїстичність, а дуже часто просто цинічність поведінки якої у поєднанні із патерналістськими очікуваннями значної частини українців також делегітимізує владу у країні. Втрачаючи довіру суспільства, влада змушена вдаватися до "самолегітимації", а в окремі періоди – навіть до авторитарних її форм.

По-третє, поглиблення деградації соціальної сфери (соціальна поляризація, падіння рівня життя переважної більшості українців, зростання бідності, відсутність справедливості тощо) на контрасті із егалітарним популістичним контентом влади створюють підстави для делегітимації останньої.

По-четверте, делегітимація влади стає наслідком зростання її забюрократизованості та корумпованості влади, відсутності (або слабкості) громадського контролю за діяльністю влади, нерозвиненості інститутів громадянського суспільства"⁸⁷.

Варто відзначити, що окреслений стан рівня довіри в Україні та такого роду погляди були характерними майже усьому попередньому періоду становлення й розвитку незалежної України. Але цю неприємну картину

⁸⁷Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / за ред. Г. І. Зеленько. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 98.

радикально змінила широкомасштабна російська агресія, яка насправді солідаризувалася спільними цінностями та метою все українське суспільство. Так, за результатами останнього доступного соціологічного дослідження, проведеного Центром Олександра Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 13 по 21 грудня 2022 року маємо зовсім іншу картину. Сьогодні "найбільше зросла довіра до Президента України – з 36% у 2021 р. до 77% у 2022 році. Це пов'язано з його діяльністю під час війни. Йому довіряє переважна більшість жителів усіх регіонів – від 69% на сході країни до 82% у центральному регіоні". Щодо інших державних інститутів, там все ще переважає недовіра, але далеко не на тому рівні, що був перед війною. Так, "уряду не довіряють 47%, але минулого року рівень недовіри сягав 72%; 62% опитаних висловили недовіру чиновникам і держапарату, понад 56% – судам, більш ніж половина осіб – комерційним банкам. Також респонденти з підозрою ставляться до антикорупційних органів: НАЗК не довіряють 47% опитаних, але у 2021 році – 70%, САП – 46,5%, але раніше ця частка сягала 69%, НАБУ – 46%, а у попередній рік – 78%. Як і раніше "найбільше українці висловлюють недовіру політичним партіям – 66%, однак торік показник був 72%"⁸⁸.

Таким чином постає очевидним, що подальший демократичний розвиток України буде неможливий без формування належного рівня довіри громадян до основних інституцій державної влади й місцевого самоврядування, що передбачає науковий пошук та практичну реалізацію ефективних і взаємопов'язаних механізмів підвищення рівня суспільної довіри та легітимації органів публічного управління та адміністрування, на чому зосередитимемося в наступному підрозділі.

⁸⁸В Україні зросла довіра до Президента. *Укрінформ* – мультимедійна платформа іномовлення України. 25.01.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659079-v-ukraini-zroslo-dovira-do-prezidenta.html>

2.3. Перспективні шляхи вдосконалення системи партнерської взаємодії інститутів публічного управління та громадянського суспільства

Демократичне державотворення здійснюється в процесі соціальної самоорганізації інституцій громадянського суспільства, в надрах якого визріває нагальна потреба формування принципово нової стабільної та ефективної системи взаємодії державних структур та організацій громадянського суспільства у всіх сферах життєдіяльності, що є неможливим без формування відповідного високого рівня довіри громадян до влади на основі ціннісної консолідації українського суспільства щодо спільного бачення майбутнього власної держави.

Це зумовлює необхідність подальшого реформування системи публічного управління України у таких ключових сферах: "організаційна структура управління; методи управління; технологія управління (механізми реалізації функцій влади); ресурсне забезпечення. В нових суспільно-політичних умовах основою формування рівня довіри до влади стають узгоджене співробітництво, об'єднання зусиль і можливостей, прагнення пошуку реалістичних рішень, взаємоприйнятний контроль і врахування суспільних інтересів, правова обґрунтованість державно-управлінських рішень, відмова від використання негативних соціальних технологій та широке застосування системоутворюючих і операціональних технологій"⁸⁹.

Спираючись на проведений аналіз публікацій та наведені в них пропозиції українських експертів, науковців і практиків вважаємо за можливе виокремити низку механізмів формування політичної довіри громадян до владних інститутів та їх керівників і публічних службовців, об'єднаних у модель формування політичної довіри в Україні (Рис. 2.4).

⁸⁹Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 69.

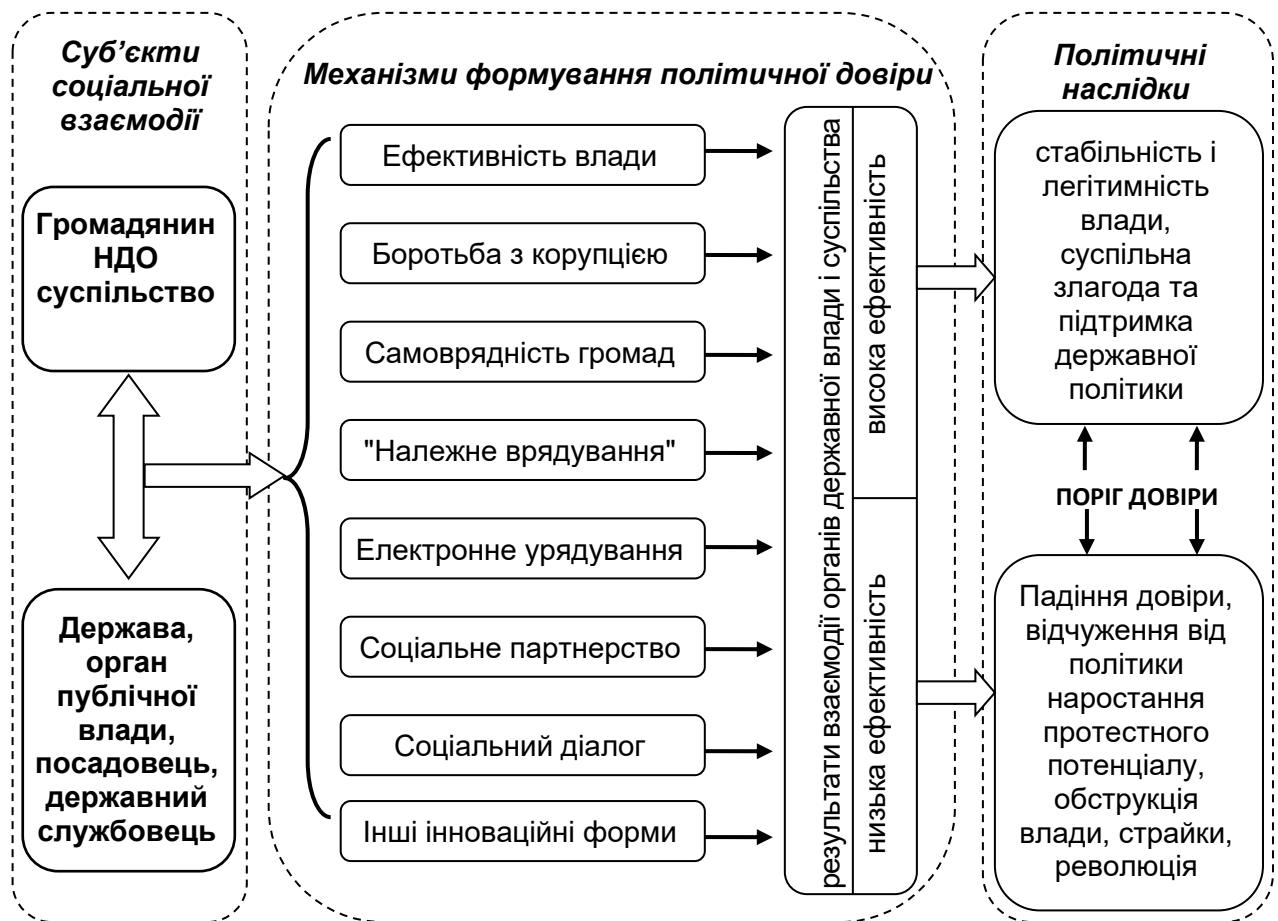

Рис. 2.4. Модель формування політичної довіри в Україні

Як видно з Рис. 2.3. дана модель передбачає наступні напрямки-механізми:

1. Ефективність діяльності інститутів влади. Зокрема, О. В. Новакова наголошує, що " ефективність є найбільш надійним ресурсом легітимності влади, її здатність виконувати функцію ціледосягнення. Нездатність влади реалізувати економічне зростання та підвищення рівня доброту громадян знижують її функціональну легітимність. Саме це і руйнує довіру: нестача реальних спільних дій заповнюється міфами, популістськими схемами, черговими безпідставними очікуваннями ідеального правителя-месії"⁹⁰.

⁹⁰Новакова О. В. Комунікативні аспекти формування довіри до влади в українському суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2019. Вип. 26. С. 34.

2. Реальна боротьба з корупцією. Так, Ф. Фукуяма попереджує, що "корумпованість всіх інститутів веде до безвиході загальної недовіри"⁹¹. Також А. Тодоріко визначає саме антикорупційну політику одним з основних джерел підвищення довіри до політичних інститутів та політичного управління в Україні після Революції гідності⁹².

3. Поширення самоврядності громад. Цю позицію відстоює зокрема С. Г. Соловійов: "місцева влада може побудувати довіру, опираючись на побажання громадян щодо покращення ситуації чи розв'язання проблеми і залучаючи їх до виконання. Позитивні зрушення на місцевому рівні – це стратегічний крок, який дасть змогу в перспективі екстраполювати довіру на владу в цілому, тобто відбудеться певний етап реалізації стратегічних комунікацій. Такий підхід покликаних переконати громадян, що: влада: прислухається до думки громадян і зацікавлена у розв'язанні проблеми; громадяни і влада разом розв'язують конкретні проблеми; громадяни разом із владою змінюють район на краще; взаємодія влади й громадян позитивно вплинула на розвиток району"⁹³.

4. Запровадження концепції "належного врядування" як основи філософії діяльності системи публічного управління та адміністрування. До "належного врядування" синергетично включаються й усі попередні механізми, адже співпраця суб'єктів публічного управління із соціальними інститутами сприятиме відновленню позитивного балансу довіри-недовіри. Однак, варто наголосити, що корупція, недостатній рівень професіоналізму та моральних цінностей публічних управлінців, непрозорість та непідзвітність сприяють формуванню недовіри"⁹⁴.

⁹¹Фукуяма Ф. Ласкаво просимо у світ Дональда Трампа. *Новоєвремя*. 01.01.2017. URL : <http://nv.ua/ukr/opinion/fukyama/laskavo-prosimo-u-svit-donaldatrampa-389040.html>

⁹²Тодоріко А. Антикорупційні реформи як механізм підвищення рівня довіри до інститутів політичної системи в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. № 1. С. 65.

⁹³Соловійов С. Г. Побудова довіри громадян до влади: модель соціальних сигналів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2017. № 3. С. 117.

⁹⁴Ханик Ю.-Б. Вплив рівня довіри громадян до суб'єктів публічної влади на застосування публічного маркетингу в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9, № 2. С. 47.

5. Поширення інструментарію електронного урядування та електронної демократії. Так, Ю. В. Василевич вважає оптимальним засобом подолання кризи довіри до політичної системи інструментарій електронної демократії. На його думку "активне впровадження механізмів е-демократії та е-участі населення сприяє відкритості політичної влади, сприяє спілкуванню громадян із органами державної влади. У свою чергу, держава отримує максимально повні дані про позицію громадян для координації своїх дій, а останні мають відкритий доступ до офіційної інформації, можливість висловлювати свої міркування, підтримувати реальний діалог із представниками влади в онлайн режимі, лобювати прийняття важливих законів чи рішень"⁹⁵.

6. Розгортання соціального партнерства державних інституцій та організацій громадянського сектору. На переконання С. С. Погорелого "важливість розвитку партнерської взаємодії органів місцевої публічної влади і громадян в Україні визначається багатьма обставинами. Насамперед, вона має сприяти поступовому "вростанню" України в демократичний політичний режим, ініціюючи його "знизу"; допомогти громадянам усвідомити, що демократія є не тільки формальним утворенням необхідного набору виборчих процедур; це і соціальне партнерство, особиста участь кожного в справах і турботах того соціуму, частиною якого він є. Важливо, на нашу думку, і те, що абстрактне демократичне право на свободу реалізується, в тому числі, й у конкретному праві на здійснення усіх форм самоуправління"⁹⁶.

7. Запровадження широкого відкритого й рівноправного публічного діалогу влади й суспільства. Провідну роль в цьому мають взяти себе політичні партії. Як вважає К. Ю. Одарченко "завдяки комунікації, зокрема й внутрішньопартійній, політичні партії мають сприяти інклюзії в інституційній взаємодії задля суспільного розвитку. Їхня місія в інституційній взаємодії, яка

⁹⁵Василевич Ю. В. Електронна демократія як засіб подолання кризи довіри до політичної системи. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 225.

⁹⁶Погорелій С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1(40). С. 68.

сприяє суспільному розвитку, полягає в забезпеченні, як мінімум, двостороннього руху інформації між суспільними групами та політичними інститутами. Як максимум – започаткувати широкий суспільний діалог. Стати ініціатором та провідником новітнього політичного дискурсу щодо сутності та напрямків суспільного розвитку в сучасних умовах. Саме партії мають стати гарантом політичного діалогу та інституційної взаємодії задля суспільного розвитку"⁹⁷.

8. Інші традиційні та інноваційні форми формування та укріплення довіри громадян до держави і влади в Україні. Серед цих форм, наприклад, О. В. Гомоляко називає такі:

1. Законодавчо закріплений захист прав і свобод людини як пріоритет державної політики в усіх сферах суспільного життя. При цьому громадянські права та закони повинні чітко розрізнятися та не суперечити одне одному. Відповідно це дасть змогу виробити певну взаємовідповідальність громадян і держави.

2. Відпрацьована регламентація повноважень держави на ґрунті поділу влад за системи всебічного конституційно-правового контролю за їхніми діями від інститутів громадянського суспільства.

3. Наявність механізму, який унеможливило монополію влади, її зосередження в руках однієї особи, державної або суспільно-політичної інституції, окремої групи людей.

4. Додержання демократичних вимог при розробці, прийнятті та застосуванні законів з взаємним правовим закріпленням у законах принципів та механізмів демократії, притаманних громадянському суспільству⁹⁸.

Різні науковці та експерти називають і такі механізми як:

– відкриті зустрічі з громадянами з питань місцевого розвитку;

⁹⁷Одарченко К. Ю. Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій. *Політикус*. 2021. Вип. 3. С. 71.

⁹⁸Гомоляко О. В. Концептуальне розуміння взаємодії громадянського суспільства і влади при формуванні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 152.

- громадські слухання, у тому числі бюджетні слухання, слухання з питань ухвалення містобудівних рішень і інших проблем;
- громадські експертизи, наприклад екологічні або гендерні експертизи місцевих соціально-економічних програм;
- участь в тарифних комісіях, що забезпечують контроль за діяльністю локальних монополій, і в інших комісіях;
- спільні робочі групи з окремих питань;
- регулярно діючі круглі столи, громадські ради;
- розвиток мережі громадських правових консультацій;
- організація опікунських і спостережливих рад при державних і муніципальних установах;
- забезпечення свободи доступу громадян до інформації тощо;
- просування нових соціальних технологій, найбільш перспективних способів, методик і практичних розробок, створених і апробованих в громадських організаціях.

Таким чином нова парадигма сучасного належного врядування має відкинути механізми публічного примусу, однобічних управлінських дій та політичного маніпулювання й базуватися на рішучому подоланні корупції, ефективності урядової діяльності, принципах довіри та партнерства з інститутами громадянського суспільства. Необхідною умовою прозорості та відкритості органів влади, а відповідно й підвищення довіри як результату ефективності її діяльності в процесі вироблення державної політики, пошуку розв'язання нагальних проблем суспільства виступає партнерська взаємодія та широкий публічний діалог органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

В даній магістерській роботі здійснено аналіз та обґрунтування формування та розвитку соціальної й політичної довіри до органів державної влади в системі публічного управління та адміністрування в Україні та цій основі визначення основних перспективних напрямків вдосконалення механізмів формування довіри до владних інституцій в нашій державі.

Визначено, щоповоєнне відновлення України вимагатиме значних зусиль усіх гілок публічного врядування, інституцій громадянського суспільства та пересічних громадян в широкомасштабному реформуванні фактично усіх сфер життєдіяльності нашого суспільства. Реформи не можуть бути ефективними без масової їх підтримки суспільством, яка можлива лише в умовах високого рівня довіри громадян до Президента, уряду, владних інституцій на місцях. Очікувані масштабні соціально-економічні трансформації в повоєнній Україні вимагають не тільки залучення значних коштів закордонних інвесторів, але й насамперед установлення принципово нових відносин між державною владою та громадськістю, що базуватимуться на основі ефективних та дієвих механізмів суспільно-політичної комунікації й взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, залучення громадян і їх організацій до процесів безпосереднього публічного управління.

Проведено огляд і аналіз обраних наукових джерел за ознаками особливостей наукового підходу та тематичної спрямованості публікацій з позицій тієї чи іншої галузей пізнання, що надало підстави для виокремлення із загального масиву публікацій та охарактеризації наступних п'яти джерельних груп: 1) довіри як філософської категорії та соціального феномену; 2) довіри як чинника ефективності системи публічного врядування; 3) проблемних аспектів взаємодії держави й суспільства, що проявляються у форматі "кризи довіри" в демократичному суспільстві; 4) взаємозв'язку та

взаємозалежності довіри та легітимності органів влади; 5) довіри в системі суспільно-владної комунікації.

Обґрунтовано, що феномен довіри як самостійного феномену та його похідної – довіри до інститутів публічної влади являє собою складне, багатогранне й багатопланове соціетальне утворення, яке відтворює добровільне свідомо-позитивне й раціонально-ціннісне ставлення конкретного індивіда, спільноти, соціальної групи та народу в цілому до системи публічного врядування держави, її політичного режиму й державного ладу, до інститутів публічного врядування, державних і політичних діячів, керівників державних структур і державних службовців різного рівня, сформоване на основі внутрішньої переконаності в правильності державного курсу та урядової політики, схвальності проголошених політичних цілей та заходів щодо їх реалізації, відповідності представників управлінського апарату держави професійно-компетентним та морально-етичним емоційним нормам даного суспільства.

Встановлено, що у фокусі публічного управління концепт довіри постає як один з елементів стійких соціальних і політичних практик, легітимованих за посередництвом етико-соціальних цінностей суспільства та адміністративно-правових норм держави. У ракурсі соціокультурних підстав суспільна довіра постає ключовим елементом структури соціального та політичного капіталу демократичних країн сучасного світу як відповідний соціокультурний інститут. У державотворчому вимірі довіра постає інструментом синтезування суспільного ідеалу – певного виробленого масовою свідомістю абстрактного уявлення про бажаний стан та атрибути належного в різних сферах життєдіяльності суспільства. У фокусі дискурсного підходу довіра є передумовою та похідним продуктом суспільно-владної взаємодії і комунікаційних процесів в державі.

Зазначається, що попри домінування в українському суспільстві згуртування й консолідації громадян навколо Президента України щодо

організації відсічі військовій агресії, домінуючої підтримки в цьому зусиль Володимира Зеленського, водночас характерним явищем є надзвичайно низький рівень довіри населення до центральних органів державної виконавчої влади, українського парламенту та до політичних партій, що може бути пов'язаним як з незадовільними результатами їх управлінської діяльності, регулярними корупційними скандалами та черговими "зашкварами" представників політичного істеблішменту нашої країни, що значним чином впливає на емоційне сприйняття громадянами вітчизняної державно-політичної системи в цілому, сприяє появі передумов для соціального невдоволення, різного роду деструктивних процесів та протестних настроїв в суспільстві.

Розкрито, що характерною особливістю сучасного етапу розвитку людства є поширення в демократичних країнах такого явища як "криза довіри", що експертами пов'язується зі значним ускладненням навколишнього світу внаслідок його глобалізації та спричиненою цими процесами втратою впевненості громадян в ефективності існуючих політичних інститутів.

Визначено величезний розрив суспільної довіри українців до організацій та інституцій громадянського суспільства (значною мірою високий рівень довіри) та органів публічного врядування усіх рівнів (значною мірою низький та критичний).

Виокремлено низку механізмів формування політичної довіри громадян до владних інститутів та їх керівників і публічних службовців, об'єднаних у модель формування політичної довіри в Україні. 1. Ефективність діяльності інститутів влади. 2. Реальна боротьба з корупцією. 3. Поширення самоврядності громад. 4. Запровадження концепції "належного врядування" як основи філософії діяльності системи публічного управління та адміністрування. 5. Поширення інструментарію електронного урядування та електронної демократії. 6. Розгортання соціального партнерства державних інституцій та організацій громадянського сектору. 7. Запровадження

широкого відкритого й рівноправного публічного діалогу влади й суспільства.

8. Інші традиційні та інноваційні форми формування та укріплення довіри громадян до держави і влади в Україні.

Зроблено висновок, що нова парадигма сучасного належного врядування має відкинути механізми публічного примусу, односторонніх управлінських дій та політичного маніпулювання й базуватися на рішучому подоланню корупції, ефективності урядової діяльності, принципах довіри та партнерства з інститутами громадянського суспільства. Це потребує запровадження механізмів деліберативної демократії – активізації різного роду діалогових форм комунікаційної взаємодії між державними інституціями та громадянським суспільством, в цілому стратегічних комунікацій держави. Таким чином широкий публічний діалог стає провідним інструментарієм політичної участі громадян, процесів відкритого партнерства органів публічного адміністрування та інституцій громадянського суспільства, широкого використання засобів електронної демократії як новітньої форми політичної комунікації, що в українських реаліях вже добре себе зарекомендувала на прикладі мобільного додатку "Дія".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови / Білодід І.К. та ін. [В 11 томах]. Київ: Наукова думка. Он-лайн версія. URL : <http://sum.in.ua/s/partija>
2. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Динаміка рівня довіри до органів влади та соціальних інституцій. *Український соціум*. 2021. № 1. С. 102-113.
3. Башук А. І. Категорія довіри у системі комунікацій державної влади. *Інформаційне суспільство*. 2016. Вип. 24. С. 30-38.
4. Береза А. В. Падіння довіри до органів державної влади у глобальному контексті. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2019. Вип. 84. С. 25-33.
5. Бистрицький Є. та ін. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і Літера, 2015. 452 с.
6. Бубер Мартін. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Два образи віри. [пер. з нім.: В. Терлецький, Н. Спринчан]. Київ : Дух і Літера, 2012. 267 с.
7. БурдьєПьер. Социальнопространство: поля и практики. [перевод с французского]. Санкт-Петербург : Алетейя, 2014. 576 с.
8. В Україні зросла довіра до Президента. *Укрінформ – мультимедійна платформа іномовлення України*. 25.01.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659079-v-ukraini-zros-la-dovira-do-prezidenta.html>
9. Василевич Ю. В. Електронна демократія як засіб подолання кризи довіри до політичної системи. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 222-225.
10. Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія : Політологія. 2020. № 2. С. 167-180.

11. Голішевська А. Довіра як фундаментальна цінність формування політичної репутації. *Evropskýpolitický a právnídiskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 58-63.
12. Гомоляко О. В. Концептуальне розуміння взаємодії громадянського суспільства і влади при формуванні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 149-154.
13. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. [пер. з англ. О. Д. Білогорський]. Харків : Каравела, 2002. 216 с.
14. Довіра українців до інститутів влади і суспільства: результати всеукраїнського дослідження громадської думки. *Research&BrandingGroup*. 2022. 8 с.
15. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *StudiapolitologicaUcraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 108-118.
16. Іванченко О. М. Місце легітимності права в конструкції правової держави. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 9-16.
17. Кант Імануель. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. [пер. з нім., вступ. ст., комент., прим. В. Терлецького ; відп. ред. В. Кебуладзе]. Вид. 2-ге, уточн. і допов. Харків : Фоліо, 2018. 211 с.
18. Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять "Довіра" та "Політична довіра" у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 28. С. 60-66.
19. Клименко А. С. Концептуальні засади формування соціальної довіри в Україні на рівні територіальних громад: автореф. дис. ... д.філософ : 281 - Публічне управління та адміністрування; Державний університет "Одеська політехніка". 2022.

20. Князева О., Кисіль О. Довіра до політичних та міжнародних інститутів в європейських країнах: динаміка, тренди та фактори. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 183-195.
21. Ковальчук В. Легітимність влади як правовий феномен та її прояви в умовах демократичної трансформації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 4. С. 272-282.
22. Кожем'якіна О. Концептуалізація легітимативної функції політичної довіри в сучасному гуманітарному дискурсі. *Докса*. 2016. Вип. 2. С. 59-69.
23. Кожем'якіна О. Довіра та солідарність: соціально-філософський аналіз співвідношення. *Гуманітарний вісник*. 2017. № 17. Вип. 1. С. 10 -17.
24. Кравченко Т. А. Природно-правова модель легітимності державної влади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2. С. 97-102.
25. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / за ред. Г. І. Зеленько. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.
26. Крутій О. М., Радченко О. В. Публічний діалог в системі політичної культури демократичного суспільства : монографія. Харків : Вид-во АДНДУ, 2015. 320 с.
27. Ліпенцев А. В. Підхід "Мікро-ефективності" для розвитку культури якості послуг та довіри до органів публічної влади: концепції "ланцюжка публічних цінностей" (PVC) і "позитивного психологічного капіталу". *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3. С. 13-28.
28. Літовцева В. Є., Бричко М. М. Фінансування житлових програм та його роль у формуванні довіри до публічних органів влади. *Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка*. 2022. № 2. С. 121-128.
29. Лопушинський І. П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23

30. Моргунюк О. Політичні партії, суспільно-політичні рухи та політичні асоціації у процесі консолідації демократії. Проблема концептуалізації. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 200-206.

31. Нагорняк Т., Станіславенко Л. Криза легітимності влади в дзеркалі ставлення українців до державних і суспільних інститутів. *Evropskýpolitický a právnídiskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 4. С. 49-57.

32. Новакова О. В. Комунікативні аспекти формування довіри до влади в українському суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2019. Вип. 26. С. 31-36.

33. Общество без доверия. Под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институтсоциологии НАН Украины, 2014, 338 с.

34. Одарченко К. Ю. Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій. *Політикус*. 2021. Вип. 3. С. 69-74.

35. Оніщенко А. Криза легітимності влади в епоху постмодерну. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 36. С. 225-230.

36. Оніщенко Н. М. Довіра і мотивація до інститутів влади: доктринальний контекст. *Судова апеляція*. 2019. № 2. С. 18-21.

37. Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 13. С. 699-725.

38. Пахомова Т., Рокотянська А. Соціальна довіра до органів публічної влади як категорія соціального управління. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2019. Вип. 2. С. 146-154.

39. Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуями. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 11-16.

40. Петровський П. М., Радченко О. О. Теоретико-методологічні основи забезпечення легітимності публічної влади в сучасних умовах України. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 29-40.

41. Печерський П. М. Соціальна довіра як основа політичної відповідальності публічної влади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2018. Вип. 23. С. 61-67.

42. Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління. *EurasianAcademicResearchJournal*. 2022. № 1(40). С. 58–70.

43. Політична система України в умовах війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 07.11.2022 р. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viynu>

44. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.

45. Радченко О. В., Погорелий С. С. Моделювання інформаційної взаємодії між органами публічної влади та суспільством. *Публічне управління : теорія та практика* : зб. наук. пр. 2012. № 3(11). С. 77–85.

46. Радченко О. В., Крюков О. І. Демократія в сучасному світі як фактор публічного управління: особливості прояву в умовах глобалізації. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2020. Вип. 2 (13). С. 69–78.

47. Резнік В. Чинники довіри до влади як об'єкт теоретичної типологізації. *Соціальні виміри суспільства*. 2012. Вип. 4. С. 227-240.

48. Славко Т. О. Політична довіра в багатоскладовому політичному просторі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2012. Т. 197, Вип. 185. С. 133-136.

49. Соловйов С. Г. Побудова довіри громадян до влади: модель соціальних сигналів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2017. № 3. С. 113-119.

50. Тодоріко А. Антикорупційні реформи як механізм підвищення рівня довіри до інститутів політичної системи в Україні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2019. № 1. С. 64-77.

51. Токар М. Ю. Публічна політика як система використання потенціалу громадських організацій. *Теорія та практика державного управління.* 2019. Вип. 4. С. 54-61.

52. Федорів Т. В. Довіра як методологічна основа формування репутації органів державної влади. *Економіка та держава.* 2013. № 2. С. 127-130.

53. Фоміна О. О., Голуб П. А. Підвищення довіри до судової влади як показник розвитку українського соціуму. *Молодий вчений.* 2020. № 1(2). С. 188-192.

54. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. [пер. с англ.]. Москва: ООО «Издательство АСТ» 2008. 730 с.

55. Фукуяма Ф. Ласкаво просимо у світ Дональда Трампа. *Новоевремя.* 01.01.2017. URL : <http://nv.ua/ukr/opinion/fukyama/laskavo-prosimo-u-svit-donaldatrampa-389040.html>

56. Ханік Ю.-Б. Вплив рівня довіри громадян до суб'єктів публічної влади на застосування публічного маркетингу в Україні. *Аспекти публічного управління.* 2021. Т. 9, № 2. С. 43-49.

57. Чабанна М. В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Магістеріум. Політичні студії.* 2014. Вип. 58. С. 8-14.

58. Чальцева О. Концептуалізація публічної політики через призму інституціонального підходу. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. Вип. 25. С. 176-182.

59. Чаплай І. В. Формування довіри між органами державної влади та громадськістю в незалежній Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2017. № 4. - С. 5-9.

60. Щедрова Г. П., Кормич М. О. Чинник довіри як інструмент політичних технологій. *Гілея: науковий вісник.* 2020. Вип. 154. С. 335-340.

61. Яковлева Л. Парадокси легітимності інститутів публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Вип. 28. С. 218-223.

62. Яковлева Л. Легітимність публічної влади в Україні: від рейтингів до ідентичностей. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Вип. 31. С. 212-220.

63. Яровенко Г. М., Колотіліна О. В. Оцінювання взаємозалежності між втратою довіри до публічної влади та макроекономічною стабільністю України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки.* 2022. № 11. С. 124-137.

64. D'anieri Paul. *PoliticsAndSocietyInUkraine.* Routledge, 2019. 363 p.

65. Hooghe Marc, Zmerli Sonja [ed.] *Political Trust: Why Context Matters.* ECPR Press, 2011. 225p.

66. Luhmann Niklas. *TrustandPower.* Chichester: JohnWiley&Sons, 1979. 228 p.

67. Stafford Ian, Cole Alistair, Heinz Dominic. *AnalysingtheTrust–TransparencyNexus: Multi-levelGovernanceinthe UK, FranceandGermany.* Bristol: Policy Press, 2022. 206 p.